

ГРУШІ

На ранковій лінійці старший піонервожатий Петро Жовтобрюх сказав, що завтра до табору приїдуть шефи, їх треба добре прийняти.

— Концерт художньої самодіяльності ми вже підготували, увечері відбудеться товариська зустріч наших футболістів з командою сусіднього табору «Зміна». Порядок у наметах, самі розумієте, має бути зразковий. Але цього замало. Треба ще щось придумати.

— Давайте організуємо маскарад! — запропонував Котька Безпальченко.

— Хто ж улітку маскаради влаштує? — заперечила йому Марійка Гуменюк. — Та й маски вже не встигнемо виготовити.

Пропозиції сипались мов із торбини. Найбільше старалися жовтенята.

— Нехай Іван Іванович (так звали завгоспа табору) морозива на всіх привезе! — аж облизнувся другокласник Вова Гайдамака. — А ми ожини назбираємо.

— Еврика! — вигукнув Петько. — Давайте почастиємо гостей лісовими ягодами! Доручимо це діло кращому загонові жовтенят. Згода?

Вожатий жовтенятської групи шестикласник Радик Затулівітер зібрав свою гвардію біля карти лісу, складеної «зеленими патрулями».

— Ось у цей квадрат піде зірочка «кмітливих»; «хоробрі» шукатимуть ожину на узліссі, «допитливі» оглянуть довкола лісові галявини, може, десь суниці ще є. А твоїй зірочці, Котько, особливе завдання. Бачиш ось цю позначку? Це хутір. Три роки тому його мешканці переїхали на центральну садибу колгоспу «Маяк», сади ж залишилися. І тепер вони нічийі. Там, певно, можна груш або яблук нарвати.

— Завдання зрозумів, — серйозно мовив Котька. — Дозволь виконувати?

— Виконуйте! Та не забудьте кошика взяти.

Хутір причаївся на березі невеликого озерця. Криті червоною черепицею хати, хліви з поруділими очеретяними стріхами ховалися в густих вишняках. На верхів'ях старих вишень подекуди йє чорнілі перестиглі ягоди, біля них метушилися горобці.

Зайшли в хутір. Чепурні хатки нерівним півколом підступали до порослого споришем вигону.

Хвіртки зачинені, стіни немовби вчора побілені глиною, вікна всміхалися чистими фіранками.

Посеред вигону — криниця з журавлем. Ні, цей хутір не назвеш покинутим. Ось-ось, здавалося,

відчиняться двері котроїсь із хат, і господиня вийде з відром по воду. Хлопці постояли трохи,

вслухаючись, чи не озветься хтось. Але тишу порушували тільки горобці своїм цвірінканням.

Котька вилив із відра воду, зачерпнув свіжої.

— Пийте!

— А ось тут плакат! — Валерка Гудзь першим помітив фанерний прямокутник, прибитий до дубового стовпа край вигону.

«Хутір Солонці, — почав читати Котька. — Ми, його жителі, залишили споконвічне поселення предків, щоб зробити ще щасливішим своє життя разом з усіма трудівниками рідного колгоспу «Маяк».

Сховані в непрохідних лісах, Солонці давали притулок борцям за волю ще за часів татаро-монгольської навали. Тут базувався партизанський загін, який мужньо боровся із фашистськими загарбниками.

Ми лишаємо рідні Солонці незайманими. Хутір заслужив на те, щоб і далі стояти на нашій щасливій землі.

Хто б не зайшов сюди, знай: у будь-якій хаті ти завжди знайдеш притулок, зможеш розпалити вогонь, набрати з криниці джерельної води, на столі на тебе чекає сіль. Дари наших садів теж тобі — гостеві Солонців. А як ітимеш з хутора, подбай, щоб тому, хто сюди завітає після тебе, було так само добре, як і тобі.

Гостинно просимо до Солонців!»

Хлопці зачаровано оглядали хати. Все ціле, непошкоджене. Видно було, що люди час від часу навідуються сюди й підправляють свої колишні оселі.

Зайшли до хати. Скрізь прибрано, на стінах рушники. На столі — велика дерев'яна сільничка, вщерть наповнена дрізковою сіллю. Біля груби — стосик дров.

— Немовби в музеї просто неба! — тихо мовив хтось із дітей.

— А хіба ж це не музей? — роздивлявся Котька в шафі старі глиняні горщики, полив'яні полумиски,

аж почорнілі від часу дерев'яні чашки й щербаті ложки.

Під вікнами з голубими віконницями — зарості малини. Птахи не підлітають сюди. Може, їх лякає те, що вікна близько і будь-якої хвилини звідти вигляне дівча й вигукне «киш!», як було ще недавно? А може, вони залишали смачні ягоди для лісових мешканців, яким нізащо не дістатися ні до стиглих вишень, ні до смачних слив? Соковиті рожеві ягоди мали такий апетитний вигляд, що хлопці, не помічаючи, більше кидали їх собі в рот, ніж у кошик.

— А що ж для гостей? — першим схаменувся зірковий Котька.

Усі знову розбрелися по хутору. Малини більше не було.

— Котько! — зненацька долинуло з обійстя, де вони їли малину.— А ось груш скільки!

За хатою стояла стара груша. Діти, захопившись ягодами, спершу і не побачили її. Гілки були зовсім низько, груші — великі, червонобокі — виблискували на самісінській верхівці.

Валерка обігнав Гриця Бондаренка й швидко поліз на дерево.

— Гаразд,— витер піт з чола Гриць,— ти рви й кидай додолу, а я їх ловитиму.

Раптом Валерка заволав не своїм голосом і грудкою гепнувся на землю.

— Караул! Рятуйте! — закрутився він на одній нозі.

— Чого ти? — злякано підступив до нього Гриць і тут же сам відчув болючий укол в плече.

Який жах! Ще одна оса мало не вп'ялася хлопцеві в ніс. Гриць одмахнувся від неї рукою і кинувся до хати.

Вже з вікна хлопці побачили, як їхні друзі качаються зо сміху на траві.

Сміх сміхом, але ж груш треба якось нарвати. Підійшли до дерева з іншого боку. І тут всі побачили невелике дупло.

У них там гніздо. Дивись, як розтривожились!

— Нічого. Заспокоються — таки залізу і груш нарву! — розтирав опухле плече Гриць.— Груші ж які! Наскрізь просвічуються!

— І навіщо ми малину поїли? — бідкався завжди мовчазний Ваня Заєць.— Як тепер завдання вожатого виконати?

Від криниці йшов Валерка. Він обв'язав голову старим мокрим рушником, якого знайшов у хаті.

Вигляд у хлопця був невеселий: права щока розпухла, вухо чи не вдвічі стало більшим...

— Ану, знімай рушника, я ним обв'яжу обличчя й полізу на грушу. Не сидіти ж нам тут до вечора! — сказав Котька.

І сміливо поліз на дерево. Вже й дупло проминув. Вхопився обома руками за стовбур, відвів праву ногу, шукаючи опори, і коли нарешті його каблук натрапив на сучок, зібрався струсонати дерево.

«Груші посиплються на землю.— міркував,— а я швидше, аніж оси схаменуться, доберусь долу». Та не встиг і рукою поворухнути, як відчув, що в поперек і ще трохи нижче вп'ялися пекучі жала. Як не поранив себе об сухі гілки, невідомо. А що мчав до хати із швидкістю олімпійського чемпіона, сумніву не було.

Поки Грицько робив зірковому біля криниці примочки, жовтенята радилися, що робити далі.

Тепер зрозуміло, чого на цій груші ніхто плодів не рве,— підійшов до гурту Грицько.— її оси охороняють!

Підемо, мабуть, до табору.— Скособочений Котька тривожно подивився на хмару, що збиралася над лісом.— Може, встигнемо, поки дощ вперіщить.

Нараз стемніло. Вихором налетів вітер: зарипів журавель над криницею, заторохтіло відро, грюкнули хатні двері, які забули причинити діти. Великі краплі забарабанили по черепиці, а невдовзі за вікном уже бушувала справжня злива. Діти сиділи в хаті й обмірковували, як все-таки обхитрити вреднючих ос.

Дощ минув так само зненацька, як і почався. Навіть веселку почепив над лісом.

— Це там, де наш табір,— промовив Котька,— Веселка завжди починається з якоїсь водойми. На цей раз — з нашої річки.

— А де ж груші? — Валерка злякано подивився на дерево.

Котька навіть очі протер. На дереві не було жодної груші.

З острахом підходили школярі до осиною царства, та комахи поводитися спокійно і не зважали на дітей.

Обмиті дощем груші лежали на траві. Діти брали їх і складали в кошик. Ваня Заєць, правда, хотів було одну надкусити, але всі так на нього подивилися, що він ніяково поклав грушу до купи.

У табір повернулися під вечір. Петько з Радиком чекали їх біля входу.

— Де ж це ви так забарилися?

Котька мовчки зняв із кошика марлю, якою були прикриті плоди.

— Пригощайтесь! Це — з осиної груші.

ЕСКУЛАПОВА ЗМІЯ

Першими гадюку побачили дівчатка. Йшли на прогулянку до лісу, а вона лежить на пеньку край дороги, гріється на сонечку. Побоялися вони далі йти, повернулися до інтернату, хлопцям розповіли про пригоду. Ті за палиці — й до пенька. А там нікого немає. Довго кепкували над дівчатками. Трохи згодом гадюка налякала завгоспа Климовича. Старий узявся порядок наводити в своїй комірчині, підняв якогось ящика, а з-під нього й шуснула змія. З несподіванки Климович заляк на місці, а тоді хотів опустити на гадюку ящик, та лише ногу собі прибав, а вона хоч би що — прослизнула до дверей, і тільки її бачили.

— То, певно, вуж! — сказала вчителька біології Тетяна Романівна.— Гадюки вже давно тут вивелися.

— Хіба я вужів не знаю? — образився завгосп.— У них жовті плями на голові. А це гадюка — довга, майже чорна. І шустра дуже. Правда, зигзага на спині я не помітив, а в тієї, що в дитинстві мене вкусила, було добре видно цей кайнів знак! — Климович мимоволі почухав праву ногу.— І досі, бачите, свербить те місце, куди вп'ялася отруйниця.

Тиждень в інтернаті панував спокій.

У суботу, під час відпочинку, учні слухали казки, що їх любила читати дітям старша піонервожата Василюк. Тільки-но закінчили «Котигорошка», як її покликали до директора.

— Давайте, хлопці, пригоди розповідати! — запропонував Ігор.— Минулого літа відпочивали ми з татком на морі. Рибалили щодня. А одного разу вийшли на човні ловити пікшу — таку невеличку, але дуже смачну рибку. Закинули вудки, коли це щось як смикне за мій гачок, як потягне вниз, а тоді вбік. Я швидко прив'язав до сидіння ліску, а вона натягнулася, немов струна, ось-ось лопне. Та я потихеньку тягну її до себе.

Діти аж роти порозкривали.

— Невже акула? — не витерпів Сергійко.

— Не перебивай! — зупинив його Вадик.

— Так ось, тягну я, тягну, а воно як смикне, мало човна не перекинуло, а я все тягну...

— Та швидше вже витягуй, — розсердився Костик,— не кит же вчепився на той гачечок!

— Тягну, тягну...— не звертав уваги на репліки Ігор, а тоді як закричить не своїм голосом: — Хлопці! Гадюка на підвіконні!

Що тут зчинилося! Одні заверещали, інші затупали ногами. Вадик за шафу сховався, Сергійко опинився під столом, лише Ігор не розгубився й пошпурив у гадюку новісіньким кашкетом з блискучим козирком.

Галас підняв на ноги весь інтернат. Прибігла Тетяна Романівна.

— Нікого не вкусила? — тривожилася.

Ігор з Павликом нишпорили в клумбі під вікном.

— Ось вона, ось! — Ігор хотів узяти її рукою.

— Не чіпай, ще вкусить! — застеріг Павлик.

— Хапай її біля голови! — порадив Зенон, білявий товстощокій п'ятикласник.

— Сам хапай, — охолов Ігор,— розумник знайшовся!

На допомогу вже бігли старшокласники.

— Де вона? — налаштував рогатульку, нашвидкуруч зроблену з вербової гілки, комсорг школи Андрій.

Та гадюка вже була аж біля куща жасмину і сховалася в ньому.

Старшокласники обмацали кожну травинку, обдивилися всі закутки шкільного парку, навіть на той бік огорожі лазили, але гадюки не знайшли.

— А ти хіба не помітив, куди вона сховалася? — спитав Павлик Ігоря, коли всі розійшлися.

— Ні.

— На тополю залізла.

— Чому ж хлопцям не сказав?

— Вони б її вбили. А гадюки — тварини корисні. Минулої зими в мого дідуся такий радикаліт був,

що він розігнутися не міг, то бабуся купила ліків, зроблених із гадючої отрути, натерла йому поперек, і хвороба відступила. Ось я й подумав — давай спіймаємо цю гадюку, посадимо в тераріум у зоологічному куточку, годуватимемо її, і тоді не треба буде по аптеках ходити, як хтось захворіє. Самі лікуватимемо знайомих і родичів!

— Хто нас у зоокуток з гадюкою впустить! — засумнівався Ігор.

— Тетяна Романівна.

— А як отруту будемо брати?

— Запросто. По телику нещодавно показували. Береш гадюку нижче голови, підсовуєш їй склянку, гадюка кусає скло і випускає кілька крапель отрути. Знаєш, яка вона дорога!

Хлопці не гаяли часу. Взяли рогатульку, кинуту Андрієм, і подалися до тополі.

Гадюка саме спускалася на землю. Та ось вона помітила небезпеку і повернулася назад. Її гнучке тіло легенько ковзало по прямовисному стовбуру...

— Ніколи не думав, що гадюки так добре по деревах лазять! — дивувався Ігор.

Павлик тим часом хотів збити її на землю, але змія доповзла до невеликого дупла й сховалася в ньому.

— Тепер ніде від нас не дінеться, — зрадів хлопчик, — ану, підсади!

Він дотягся до дупла й затулив його беретом.

— Ходімо по наволочку. Інакше не донесемо.

Друзі швиденько пробралися в спальню, зняли з Ігорової подушки наволочку й хутчій до дерева.

А там уже вчителька, Тетяна Романівна.

— Таки вистежили? — зустріла хлопців.

Не криючись, Ігор та Павлик розповіли про свої наміри.

— А я хотіла знайти гадюку і віднести її подалі в ліс, щоб часом хтось із дітей не наступив на неї.

Тоді вона вкусити може. А щодо гадючої отрути, то ліки з неї виготовляють на заводах, де знають, як це робити. Інакше хворому можна й зашкодити. Так що будемо робити з гадюкою? — звернулася до дітей.

— А де їй краще? — запитав Ігор.

— Ліс — її рідний дім. В ньому вона і їжу знайде, і притулок. А ви скоро на канікули роз'їдетесь. Що тоді?

— Гаразд. Давайте віднесемо гадюку до лісу, — погодилися діти.

Відіткнули дупло і стали чекати на полонянку.

— І як вона вміє так легко по деревах лазити? — запитав Ігор. — Адже ні рук, ні ніг не має.

— Прийдете в біологічний кабінет, і я покажу вам скелет гадюки. Він складається із численних хребців, сполучених гнучкими зв'язками. Замість ніг — багато ребер, вільними кінцями яких плазун упирається об землю. Ребра можуть рухатися. Вигне гадюка тіло — ребра подаються вперед, а потім назад. Про гадюк, як і всіх змій, можна сказати, що вони ходять на ребрах.

— Тихіше, будь ласка! — застеріг учительку Павлик. — Вилазить!

— Не бійся! — усміхнулася Тетяна Романівна. — Змії погано чують, вони майже глухі.

— І це не заважає їм успішно полювати на здобич? — здивувався Ігор.

— Тут допомагають очі, а ще в них добре розвинений нюх. Деякі змії навіть відчувають тепло, яке випромінюють живі істоти, і таким чином знаходять їх. А гадюка, замість того, щоб злізти на землю, вляглася на нижній гілці, її майже чорне тіло злилося з корою, і якби діти не бачили гадюки раніше, нізащо б її не помітили.

Тетяна Романівна обережно підійшла до тополі, обдивилася з усіх боків плазуна.

— Теж мені гадюка! — аж зраділа своєму відкриттю. — Це лісовий полоз, або, як його іще називають, ескулапова змія. Дуже рідкісний плазун.

— А ми з палицями на нього! — спантеличено промовив Ігор.

Усі підійшли ближче до полоза.

— Бачите білі плями на голові? Та й довший він від гадюки — з півтора метра буде!

— А красивий! Так і хочеться в руки взяти, — підступив до полоза Павлик.

— Не треба його чіпати, ще вкусить, — спинила вчителька. — Будь він наймиролюбнішою істотою, не повірять в добрі наміри після такого переслідування, як сьогодні. Взагалі ж ескулапові змії не бояться людей і добре приручаються. В давнину любили тримати їх вдома римляни. Римські воїни навіть брали їх з собою в походи. Так цих симпатичних істот було завезено до багатьох країн світу, зокрема й до європейських.

А мода на ескулапових змії підтримується й досі. У Німеччині й Австрії, приміром, існують спеціальні зміїні парки, де плазунів розводять і охороняють.

— А чого у цих полозів назва така? — поцікавився Ігор.

— Річ у тім, що античні народи називали бога лікування Ескулапом і зображали його дідусем з палицею, яку обвиває змія. Дочку Ескулапа вони теж малювали із змією, яка п'є щось із чаші.

Дівчині дали ймення Гігія, звідки й пішов термін «гігієна». Спливли віки, і чаша з гадюкою стала емблемою медицини. Вчені вважають, що античні майстри, зображаючи змію, мали на увазі лісового полоза. Ось чому його ще називають ескулаповою змією.

Полозу набридли, напевно, розглядини, і він поліз вище на дерево.

— Не хоче злазити на землю, — промовив Павлик. — Іще з голоду помре!

— Не пропаде, он скільки гнізд вгорі ворони намостили. Полоз, певно, й живиться їхніми яйцями.

— Так він, виходить, шкідник! — розчарувався Павлик.

— Е, ні, основна їжа лісового полоза — гризуни.

Тетяно Романівно, давайте оголосимо місце, де житиме наш полоз, заповідним, — запропонував Ігор.

...Невдовзі дівчатка знову подалися до лісу. Прийшли до знайомого ненька, а там щит з малюнком ескулапової змії і напис:

«Будь обережний, товаришу! Тут ти можеш натрапити на лісового полоза. Це дуже корисна й рідкісна тварина — не наступи ненароком на неї. Знай — лісовий полоз охороняється законом».

Дівчатка перезирнулися і, обережно ступаючи, пішли далі.

ЦИГАНЧА

Добре відпочивати поблизу моря: накупаєшся досхочу, назагораєшся, а як сонце стане в zenіті, надінеш біленького кашкета й гайда обстежувати берег. Там, дивись, мушлю красиву море викинуло, там сердолік, а піднімеш клубок водоростей, звідти увсебіч застрибають дрібні креветки. На них Ігорьок ловить бичків та зеленушок. Однак зараз хлопчику не до риболовлі — треба спіймати пару крабиків: закінчується таткова відпустка, й Ігорькові хочеться привезти їх додому, щоб друзям у дворі показати.

Ігорьок перевернув один камінчик, другий, і лише з-під третього, наполовину вкритого водоростями, шустро вистрибнуло чорне крабєня. Тільки воно майнуло не у воду, а вздовж берега. Мабуть, з переляку. Ігорьок накрав його рукою.

— Не втечеш! — Обережно взяв крабєня і посадив у маску для підводного плавання. Нахлюпав туди води і пішов далі.

Невдовзі до маски потрапило ще одне крабєня — майже біле, з коричневими цятками на спині.

Ігорьок назвав його Піщаним, а чорного — Циганчам.

Весело повертався хлопчик до пансіонату. Вже уявляв, як винесе крабиків у двір, як зберуться друзі, як заздритимуть йому, пропонуватимуть на щось мінятися. Та він не мінятиметься. Хіба що на Дмитрикового хом'ячка Гришку... Ні, він і з ним не стане мінятися. Житимуть крабики в нього аж до наступного літа, а тоді він з татком знову сюди приїде і випустить їх на волю...

Усю дорогу вода вихлюпувалася з маски. Коли він зазирнув туди, то зрозумів, що крабикам треба дістати надійний посуд. Не везти ж їх у масці.

Ігор поставив маску на балконі, взяв карбованця, що його дав татко на морозиво, й подався до магазину купити трилітрову банку — добрий буде акваріум для бранців.

Та дорога до магазину виявилася довгою: спочатку Ігорьок затримався біля кіоска з газованою водою, потім йому закортіло пограти в городки...

Тим часом сонце звернуло в бік балкона, і маска з крабєнями опинилася на сонці.

Заціпенілі крабики сиділи в протилежних кінцях маски. Води ставало усе менше, крабики заметушилися в пошуках виходу. І хоч краї маски не такі вже й високі, маленьким крабикам вони видалися нездоланими скелями. Та ось Циганча наткнулося на гумову стрічку, якою маску до голови прикріплюють. Воно учепилося в неї обома клешнями й видерлося вгору. За мить вже було на розпеченій сонцем підлозі. Оглянулось крабєня — смужка тіні під перилами балкона темніє. Туди й подалося метикувате створіннячко.

Вслід за Циганчам виліз з маски і Піщаний. Без поспіху обстежив балкон і знайшов у куточку заглибину. Вліз туди й затих.

А сонце піднімалося все вище й вище. Тінь від перил вужчала, й Циганча знову опинилося на сонці.

«Що як попроситися в заглибнику до Піщаного?» — подумало воно. Зібралось з силами й через увесь балкон перебігло до того.

Та Піщаний вже забув, хто підказав йому, як з маски вибратися, і не захотів ділитися схованкою. Він грізно підняв бойову клешню. Посмій підійти! Циганча сумно подивилося на грізну зброю й зрозуміло, що миром вони згоди не дійдуть, а встрявати у бійку не було духу. Трохи відповзло від невдячливого друга й завмерло. І тут несподівано відчуло подих свіжого прохолодного вітерцю. Краби, на жаль, далеко не бачать, і Циганча не помітило, що неподалік від нього протягом відкрило двері з кімнати, в якій жив Ігорьок з татком.

«Пан чи пропав!» — так би мало сказати Циганча, збираючи останні сили, щоб вже через хвилину сховатися під ліжком.

Як добре в тіні, коли тебе не висушує сонце! Ще б води напитися! І Циганча вирушило в мандри по кімнаті. На його щастя, під умивальником на лінолеумі лежала волога ганчірка. Бачили б ви, як зраділо Циганча, залазячи під ганчірку! Його маленьке серце забилося щасливо, а тіло наповнювалося життєдайною вологою. А коли йому зробилося зовсім добре, згадало про співбрата по неволі: «Хоч і не впустив Піщаний до схованки, та хіба до образ, коли про життя йдеться!» Циганча вже хотіло вилізти з-під ганчірки, але тут рипнули вхідні двері й до кімнати увійшла прибиральниця.

— Де моя ганчірка? — підняла її з підлоги дівчина.

Циганча не встигло вчепитися клешнями в ганчірку й гепнулося на підлогу.

— А це що за диво? — чудувалася дівчина, розглядаючи крабика, — Симпатичне створіннячко! Заблукав, напевно, бідолаха. Ось зараз витру підлогу на балконі й однесу тебе до моря...

Циганча не розуміло людської мови і хотіло втекти від лагідної прибиральниці, та де дінешся, якщо перед твоїми клешнями щільно зачинилися двері. Повернулося в куточок і затихло.

Через кілька хвилин дівчина, наспівуючи веселу пісеньку, взяла в руки Циганча і подалася на пляж. Проходила вона і повз майданчик, де Ігорьок грав у городки, та звідки було хлопцеві знати, що його бранець за мить вже купатиметься у хвилях рідного моря.

— А що ж сталося з Піщаним? — спитаєте.

Дівчина, прибираючи балкон, не помітила крабика, котрий причаївся у куточку. Вона витерла підлогу, щільно причинила двері, щоб, бува, вітром скло не розбило...

Сонце припікало все дужче, воно піднялося зовсім високо. Пекучі промені дістали й Піщаного. Довго терпів він, а коли стало зовсім важко, вискочив, мов ошпарений, на середину балкона і... навічно заляк від сонячного удару.

...Аж під вечір повернувся Ігорьок з банкою морської води, побачив Піщаного — і не впізнав: став той рожевим.

— Що за чудасія, — тільки й промовив хлопчик. — Хто випустив моїх крабиків і звідки взявся цей, рожевий?

МЕДУЗИ ПЛИВУТЬ У МОРЕ

Ігор лежав на великому камені й вдивлявся в зеленувату прозорінь морської води. На сірому піщаному дні вовтузилися два раки-самітники. Один з них тягав за собою гостроверху мушлю, другий обрав за хатку дещо меншу, сплюснуту черепашку. Раки не ладили між собою. Час від часу вони сходилися, ударяли один одного клешнями й злякано ховалися в мушлі. Легенький прибіб розводив їх, та вони знову встрявали у бійку.

Хлопець хотів перенести одного із забіяк кудись далі, та нараз побачив, як господар меншої мушлі покинув свою схованку й досить прудко почимчикував до суперника. Ігор навіть подих затамував — він такого ще не бачив!

Рак, який жив у більшій черепашці, помітив нападника, хотів, напевно, сховатися, та це йому не вдалося, бо суперник вчепився в нього клешеньками й став витягувати з хатки.

«Без мушлі вирішив, мабуть, битися, щоб зручніше було! — подумав Ігор. — От чудасія! Розкажи хлопцям — не повірять!»

Раки тим часом продовжували вовтузитися. Нападник настирливо тягнув суперника з черепашки. Той відчайдушно відбивався і так крутився з мушлею, що й пісок підняв. Та був він, видно, слабший від нападника, який і на хвилинку не відпускав його від себе.

Рак висовувався з черепашки дедалі більше, аж поки суперник зовсім не витяг його звідти, а сам,

замість того щоб продовжувати бійку з беззахисним суперником, як сподівався на те Ігор, швидко всунув своє тіло у звільнену мушлю. Тільки кінці клешеньок виднілися звідти. Збагнувши, певно, що хатка втрачена назавжди, вигнанець поволі подався до кинуті черепашки, повагом вліз у неї й потягну нову схованку в море.

Ігореві спало на думку спинити небораку й вигнати нападника з кращої черепашки, але тут його гукнув Романко:

— Ходімо крабів ловити!

Друзі пройшли берегом до того місця, де було чимало каміння. Тут водилися краби, цього літа їх була сила-силенна.

Романко дістав з кишені шматок ліски з прив'язаним до неї гачком і свинцевим грузилом та тригранну мідію, виловлену на палі біля причалу. Розбив її, начепив шматок м'яса на гачок і обережно опустив принаду в воду.

— Заводь під камінь! — порадив Ігор.

— Глянь, які клешні звідти видніються!

Романко посунув м'ясо до клешень. Ті заворушилися, і невдовзі великий темно-зелений краб міцно вхопився за наживку. Хлопець потяг за ліску. Краб, мабуть, відчув щось недобре, кинув м'ясо й знову забився під камінь.

— Дай мені! — не терпілося Ігореві.

Романко віддав другові вудку, і той став підводити принаду до краба, який довго не реагував на м'ясо, та голод брав своє, і він простяг до принади спочатку одну, а тоді й другу клешню. Ігор вичікував. Як тільки краб повністю виліз з-під каменя, спробував вирвати у нього м'ясо, але той не збирався віддавати здобич. Тоді хлопець почав обережно змотувати ліску і, коли досяг поверхні води, вхопив його за тулуб. Упійманець випустив нарешті м'ясо й заметляв увсебіч клешнями, намагаючись вхопити кривдника, та Ігор не боявся, бо бачив, що крабові до його пальців не дістати.

— На! — великодушно подав зраділому Романку.

Той міцно взяв краба й ступив на камінь, звідти стрибнув на другий, щоб віднести здобич на берег, де в нього був мішечок з марлі, в якому можна було тримати крабів у воді, не боячись, що вони повтікають.

Камінь під хлопцем несподівано захитався, й Романко посковзнувся, змахнув для рівноваги руками. Йому здалося, що краб вислизає з пальців, і він перехопив його другою рукою. А краб немовби чекав такої нагоди — вчепився великою клешнею за палець.

— Ой-ой-ой! — заволав Романко, потріплюючи рукою, щоб скинути краба у воду. Той не падав, усе дужче стискуючи клешню.

Ігор кинувся на допомогу другові. Почав розчіпляти клешню. Куди там!

— Відламай її, та швидше! — закричав на нього Романко.

Клешня хруснула, і краб упав у море.

— Теж мені краболов, — невдоволено мовив Романко, розтираючи посинілий палець. — Хіба не знаєш, що роблять у таких випадках? Клешня невдовзі виросте в нього, тільки трохи коротшою буде! Романко поклав у кишеню відламану клешню.

— На згадку. Думав цього краба для Зої засушити. Вона з Москви приїхала до нас на відпочинок.

— Не біда, зараз ще одного спіймаємо! — пообіцяв другові Ігор, і хлопці знову застигли над водою.

— Бере! — першим помітив Романко. — Який великий!

Хлопці й не вгледіли, як краб вискочив з-під каменя і швидко зняв м'ясо з гачка.

— Ніде він не дінеться! — заспокоїв друга Ігор і для надійності і начепив м'ясо з шматочком мушлі.

Краб знову висунув клешні, та раптом якась чорна блискавка вдарила по наживі. Раз, вдруге — й знову заблищав порожній гачок.

— Бички! — розчаровано промовив Романко. — Тепер нам тут нічого робити.

— Так, — погодився Ігор. — Можна змотувати вудку. А знаєш, давай наловимо Зої креветок. Я тут неподалік місцину знаю, де вони водяться.

— А чим?

— Мішечком з марлі.

— Ідея!

До чого ж креветки гарні! Самі синьо-зелені, та ще сірі цяточки по тілу. Довгі вусики з широкими голубими смужками. У воді креветки непомітні. Хіба що добре придивившись, побачиш, як вони шмигають за здобиччю. Так їх не спіймаєш, а ось коли креветка сяде на камінь, тоді дуже обережно

підводь до неї сачок, швидко перекидай шлях до відступу.

Хлопці впіймали кілька тендітних істот й впустили їх у поліетиленовий мішечок з водою.

— До чого ж люблю оцю бухточку! — задоволено простягся на піску Ігор. — Тут завжди тепліша вода, аніж у морі. А глянть, яка вона чиста.

Не змовляючись, хлопці поскидали одяг і шубовснули у воду.

Ти казав, що бухточка чиста, а поглянь, скільки тут медуз! — Романко відкинув одну з них рукою і повернув до берега.

— Ми зараз їх виловимо! — зауважив Ігор. — Тільки остерігайся, щоб не вжалила.

— Знаю. — Романко вже відносив на берег велику медузу. — І де ця гидота береться?

Хлопці наскидали аж дві купи драглистих тіл. Красиві й тендітні у воді, вони втрачали на піску свою принадність, багато з них від удару розбивалися.

— Що це ви, хлопці, робите? — Друзі аж здригнулися від несподіванки.

Із-за скелі вийшов невисокий засмаглий чоловік з ластами й маскою в руках.

— Бухточку від медуз очищаємо! — пояснив Ігор. — Можете купатися сміливо — операція «Чисте море» завершена!

— Ви в якому класі вчитеся? — спохмурнів незнайомиць.

— У четвертий перейшли. А що?

— Тоді б повинні знати: знищувати отак беззахисних тварин — ганебно!

— Яких тварин? — аж заїкнувся Ігор. — Я ж вам сказав, що медуз з моря викидаємо. Хіба не бачите їх і маю на увазі. — Чоловік уважно роздивлявся медуз. — Ось аурелія або вухата медуза, — доторкнувся пальцем до невеликої, забарвленої в рожевий колір медузи з чотирма темними підківками в центрі зонтика. — А це — коренерот. Бачите, яке у нього міцне тіло, навіть від удару не пошкодилося.

Незнайомиць обережно перевернув білувату конічну медузу з фіолетовими краями.

— Від коренеротів треба триматися подалі — добряче жаляться! Чи не за це ви їх знищуєте? Але ж ви не розбиваєте вуликів, коли вас бджола вкусить!

— Бджоли — корисні комахи. Вони мед збирають. — Романко не зрозумів, чому цей чоловік так захищає нікому не потрібних медуз.

— Е, хлопчику, ти, мабуть, ще знаєш, що у тропічних морях водяться схожі на коренеротів їстівні ропілеми. Місцеві жителі ловлять їх і їдять, як вони називають, «криштале м'ясо». Та й наші коренероти теж їстівні. Ці тварини, як і багато морських мешканців, — ще не займані людством запаси їжі.

— «Криштале м'ясо»... Виходить, медузи справді тварини? — здивувався Ігор. — А я думав, що якісь морські гриби. У них же немає ні очей, ні рота, ні рук, ні ніг... Як же тоді вони живуть?

— Очі в багатьох медуз є, вони на краях зонтика. Очі невеликі

й ледь розрізняють світло. Замість вух — так звані статоцисти.

Завдяки цим органам медузи тримаються подалі від берега, а в негоду — і від поверхні води, де їх легко можуть пошкодити штормові хвилі. Плавають ці тварини по-різному. Одні, як ось вухата медуза, використовують морську течію, а під воду опускаються повільним скороченням країв ніжного купола. У коренерота м'язи зонта, як бачите, сильні, тому ця медуза може плавати швидше, незалежно від течії або вітру. Медузи — хижаки. Живляться дрібними тваринами, переважно ракоподібними. Більшу здобич убивають жалкими клітинами, а дрібну засмоктують разом з водою.

— А звідки ви про це, дядю, знаєте? — спитав Романко.

— Все життя на морі.

— Що ж тепер робити з цими медузами? — зітхнув Ігор. — І справді, навіщо ми їх повитягували?

— Давайте вкинемо медуз у море, а може, якась і виживе!

Діти брали драглисті тіла, які вже не були для них огидними, і обережно опускали в воду. Потовчені аурелії одразу розпадалися на шматки й тонули, а більшість коренеротів розправляли свої куполи, на якийсь час затримувались на місці, немовби сил набирались, а тоді поволі, невеличкими поштовхами прямували у море. Хлопці дивилися їм услід і радо усміхалися.

РЯТУВАЛИ КОНОТОП

Не віряться Ігорькові, що їхня річка Конотоп була повноводою. Зараз у ній горобцеві по коліна! А дідусь каже, що колись Конотоп боялися вброд переїздити, отакий він був глибокий, а дно споконвіку

мулисте... Через те й назву таку річка дістала.

Зараз Конотоп обмілів, береги лепехою і стрілолистом зтягло, вже й ряска до середини добирається, а це, знав Ігор, недобра прикмета — вода стає непротічною.

Хлопці, правда, знайшли одне глибоке місце й зробили там купальню. Однак і тут вода сягала не вище грудей. А як кортіло розігнатися й шубовснути в річку! Та де?

Позаторік приїздили в село меліоратори. Це ті, що поля обводнюють, а болота висушують.

Пропонували з Конотопа канал зробити, щоб з нього воду брати для штучного зрошення.

— Рибу розведете, водну станцію побудуєте! — заохочували голову колгоспу. Та Петро Васильович не погодився:

— Річки не стане зовсім, і луки висохнуть, а вони у нас багаті...

Тоді ж спорядив голова колгоспу до Києва вчителя біології Івана Михайловича.

— Дізнайтесь у вчених,— сказав,— як Конотоп врятувати!

Недовго й їздив Іван Михайлович, а як повернувся — одразу ж до Петра Васильовича.

— Береги треба обсаджувати деревами й кущами, за джерела братись!

— Тоді за діло! Складайте план роботи. Коштів не пожаліємо! А в неділю людям про це розкажете!

— рішуче мовив голова.

У неділю до клубу зійшлося майже все село. І старим і малим, виходить, не байдуже, що з річкою буде. Іван Михайлович порозвішував карти, схеми різні. Розповів, звідки Конотоп витоки бере, як його джерела водою поять, від чого ті джерела замулюються, яка роль зелених насаджень у зміцненні берегів за збереження вологи... Про це всі начебто й раніше знали, та не до всіх доходило, що все ось так взаємопов'язано. що рівень води в річці, приміром, залежить від якогось джерельця. яке від неї, може, за кілометр...

Береги обсадили ще восени. І суботники були, і недільники... В левадах, які доходили до берегів, що хто хотів, те й садив, а на колгоспній території — верби та осики. Петро Васильович наполіг: і дешево, мовляв, і швидше виросте.

Піонери всерйоз зайнялися пошуками джерел. Старі люди допомагали в цьому: Ігорів дідусь Михайл Хомич пригадав, що на їхній леваді колись криничка була гарна, а згодом замулилась, краї обвалилися.

Ще взимку діти разом з Іваном Михайловичем склали карту джерел. Діючі позначили голубими кружальцями, а ті, що замулилися, хотіли помітити чорними, та староста біологічного гуртка Петько Жовтобрюх заперечив:

— Краще червоними. Таким кольором у Червоній книзі рідкісні звірі та рослини помічено. Червона фарба — сигнал тривоги. Ось ми і вдаримо на сполох — будемо джерельця рятувати!

Як було з ним не погодитись?

Невдовзі сталася ще одна подія: в районній газеті з'явилася стаття про добрі діла гуртківців по врятуванню річки. А від редакції така примітка: «Державної ваги справу розпочали в Грушках. Люблять жителі цього села рідну природу. Закликаємо всіх трудящих, учнів району підтримати корисне починання. Зробимо наш район квітучим парком!»

...Дідусеві ніколи. Хоч і на пенсії давно, а все на колгоспному дворіщі пропадає. Хтось на роботу не вийшов — Михайл Хомич за нього! Скільки бригадир не запрошував дідуся піти в сторожі, той не погоджувався: відпрацював, мовляв, своє, пенсію маю, а ось там, де найпо-рібніше, сам допоможу. Сьогодні Ігорьок встав раненько, зирк у вікно — дідусь під повіткою нарубані дрова на зиму складає.

— Дідусю! — відкрив Ігорьок вікно.— Ходімо до кринички, пора джерельце розчищати.

— Давно б треба! — погодився дідусь. На ньому біла льняна сорочка (інших не носить!), штани-джинси заправлені в ялові чоботи.— Одягнув би ти чобітки, Ігорьку, гляди, яка роса зараз.

— Не боюсь я роси! — Ігор радий, що не проспав.— Бабуся каже, що користь од роси велика. І влітку, як тепло, треба босоніж по ній ходити. Ось так! — стрибнув з вікна й сміливо ступив у сивий від роси спориш.

Дунав, що холодно, аж роса така приємна, немовби на килим пухкий ступив.

— Ну, якщо ти такий молодець,— усміхнувся дідусь,— тоді ходімо в береги! {Так він називав леваду).

Неширокою стежкою, обсаженою смородиною і квасолею, йшли вони вниз. Ігор закачав штани й сміливо ступав за дідусем. Час від часу той зупинявся, гладив онука по білявій голівці. Мовчали. Тільки раз відстав од дідуся Ігорьок. Побачив у гудині світлобокого соковитого огірочка, вирвав,

вигер долонею і захрумтів. Смакота!

По дорозі дідусь взяв лопату: бабуся нею молоду картоплю копала.

Ось і береги. Город від лук відділений вербами. Уже на Ігоревій пам'яті, як дідусь настромляв кілків, а вони пустили коріння й вруняться зараз кучерявими кронами. Тепер в них сороки полюбляють ховатися. Ігор нерідко виганяє їх звідси, щоб, бува, не покрали курчат на дворищі. Вони, курчата, інкубаторні, без квочки, тому-то охороняти їх, крім Ігоря, нікому.

За вербами кущі: калина, бузина, порічки, верболіз. По ньому в'ється ожина. Ігор любить ці кисленькі ягоди, та зараз їх ще немає — тільки зав'язалися... Цвітуть і трави на леваді. Он їх скільки: і голубим цвітуть, і білим, і рожевих квітів багато. А над ними вже темніють високі суцвіття кінського щавлю. «Корова не їсть такого щавлю, звів би ти його!» — не раз казала бабуся дідусеві. У дідуся ж інша думка. «Нехай проізрастає все, що насіялося! — сердився. — Я ось чув, кінський щавель — трава лікарська, знімає біль в животі, кров зупиняє... Нехай росте!»

Блищить луг міриадами росяних крапель. Прямо подивишся — блакитним сяє, відхилишся — голубим світиться, присядеш — рожевим заблищить. Павутина мереживом висить на кущах. Дідусь присів навпочіпки над заглибинкою, де колись криниця була. Біля неї молода вербиченька віти розпустила, а сама така зелененька стоїть, свіжа-свіжа. Так і тягне погладити її листячко. — Гарна була криничка, — мовив дідусь. — Це ж не так давно стали у нас на горі колодязі ставити, а раніше — з діда-прадіда — ось з цієї кринички брали воду. Така була щедра, скільки не бери — повна! А вода смачна — що з усього кутка люди ходили. Навіть взимку не замерзала. А ось тут збоку від неї струмочок збігав у луки, коло нього завжди щось кушилося, зеленіло, цвіло аж до морозів. Ну, онуку, спробуймо!

Потер долоні, хекнув, зняв лопатою шматок дерну, обережно поклав його землею догори.

Запручалися, заметляли безокими головами дощові черв'яки, та дідусь на них не зважав, копав далі.

Як заглибився на штик лопати, щось стукнуло. Дідусь обережно вийняв знахідку.

— Кухлик! — Та це ж той кухлик, що бабуся для людей ставила воду пити!

Ігор і собі взяв кухлик. Трохи вищерблений, але цілий полив'яний кухлик немовби і в землі стільки не лежав — враз заблищав веселково. Хоч зараз пий з нього!

— Чи ж не втекла вода! — копав дідусь далі.

— Як це? — не зрозумів Ігор.

— І таке буває, — розігнувся дідусь. Обличчя в нього пашіло, очі блищали молодо і завзято. —

Билося-билося джерельце, щоб на світ вирватись, а тоді звернуло кудись убік, і шукай вітра в полі!

— Дідусю! Давайте, ще я покопаю! — попросив хлопчик.

— Копай! — дав йому лопату Михай Хомич, а сам взяв кухлик і задумався. То усмішка набігала на обличчя, то він хмурився, щось, напевно, пригадуючи...

Несподівано лопата знову об щось ударилась. Тільки не дзвінко, як у дідуся, а глухо, мов об дерево.

— Дитинець! — сказав дідусь. — Так називається зруб у криниці. — Він забрав у Ігоря лопату й почав вибирати трухляві цямрини, аж сорочка на спині потемніла від поту.

Михай Хомич зробив канавку, якою вода стікатиме до річки. Земля у нього під ногами стала вологою, з'явилися сирі, обтягнуті пліснявою цямрини. Дідусь виліз з ями.

— Житиме, онуку, джерельце!

Ігор заглянув униз і побачив, що на дні її потроху збирається вода.

— Втомилися? Далі я копатиму! — взявся за лопату Ігор.

— Е, хлопче, тепер туди без чобіт не можна — вода холодна, ще застудишся.

Дідусь згори підрівнював лопатою стінки кринички, а тоді викидав опалу землю, розчищаючи дно.

— Тепер нам треба новий дитинець зробити, щоб джерельце не засипало землею. Тільки не тратитимемо на це дерево, а сплетемо лісу.

Наламали з густих верб довгих лозин. Дідусь складаним ножом, який завжди мав при собі, загострив кілки, забив їх у землю і почав плести напівкруглу лісу. Ігор дивився, як дідові міцні, жилаві пальці гнуть лозу, як старанно припасовують її одна до одної, так що й щілини не лишається.

— Може, кору з неї зняти? — хотілося бути чимось корисним.

— Ні, так ліса буде міцніша!

Вже не раз чули, як згори лунало:

— Хлопці! А йдіть-но снідати!

Це бабуся їх кличе. Ігор, хотів йти, так дідусь заперечив:

— Підемо, як криницю впорядкуємо!

Ігор дивився, як під лопатою діда потроху, а тоді все швидше збиралася вода. Спочатку каламутна, а згодом посвітлішала, струмочком почала збігати на луки... Нарешті дідусь закінчив роботу, обережно витяг із землі кілочку, вставив лісу в криничку. Минуло кілька хвилин, вода знову зробилась чистою-пречистою. Дно просвічувалося, як крізь скло. Вода весело бігла струмочком у луки...

Дідусь взяв кухлик, вимив його у струмочку, а потім наповнив ущерть криничною водою, подав Ігорю.

— Пробуй!

Ігор пив смачну, холодну воду й радів, що криничка знову ожила. Дідусь і собі набрав води, випив, а тоді ще наповнив кухлик і усміхнувся:

— Отепер — снідати!

Коли увійшли у двір, бабуся хотіла на них нагримати, та як побачила кухлик, аж руки до грудей притисла.

— Леле! Невже наш кухлик? Де взяли?

У відповідь дідусь подав його бабусі. І як тільки він доніс кухлик, щерть наповнений водою? Бабуся ковтнула раз, вдруге...

— Криницю одкопали? — заблищали на її очах сльози. — Які ж ви молодці!

— Онуку дякуй — його ініціатива. А де наш сніданок? Думаю, ми його заслужили!

...Швидко спливають дні влітку. Джерельце, немовби дякуючи, що звільнили його від земляних пут, струмувало все дужче й дужче, і хоч літо видалося спекотним, трава на леваді зелено буяла, аж поки дідусь не скопив її на сіно. А тоді знову відросла, не те що на сусідній леваді.

Часто бігав Ігорьок до купальні друзів.

— Розкопали свої джерельця? — питав у них.

— Аякже! Тільки чому в річці води не більше? — чудувалися ті.

Одного разу застали вони біля річки Івана Михайловича з Петьком Жовтобрюхом. Ті щось вимірювали й записували. Діти до них:

— Чому в Конотопі води не більше?

— Як не більше? — здивувався Іван Михайлович. — Ану, Петю, діставай свій кондуїт.

Петько повагом розкрив планшетку, вийняв звідти товстого зошита з прив'язаним до нього олівцем.

— Минулого літа, а воно, пам'ятаєте, було дощове, рівень води в цьому місці досягав одного метра десяти сантиметрів. Сьогодні ж, незважаючи на спеку, тут глибини один метр п'ятнадцять сантиметрів. А ви кажете, води не більше!

— Теж мені радість! — пирхнув хтось із дівчаток. — Що ті п'ять сантиметрів!

— Не кажи! — промовив Іван Михайлович. — Осушити річку легко, а ось «вилікувати» її важко: десятки років треба на це. Так що, друзі, набирайтесь терпіння! А тепер ходімо до школи, там ми з Петьком нову карту джерелець склали, будемо червоні кружальця на сині переробляти. Певне, є серед вас такі, що вже впорядкували джерельця?

Діти юрмою гайнули до школи.

ЩАСЛИВА ОЗНАКА

Лелече. Так називається наше село. Його єдина вулиця простяглася вздовж узлісся Чорного бору, а з протилежного боку двори упираються в болото. Щоправда, болота як такого вже немає. Висушили його кілька років тому. Тепер на цьому місці овочі вирощують.

Час від часу до нас спеціалісти-меліоратори навідуються, нещодавно навіть професор приїздив.

Довго полями ходив з колгоспним начальством, м'яв навіщось ґрунт у руках, заглядав у дренажні труби, придивлявся до води в каналах...

Обідав Сисой Олександрович, так звали професора, у нас. Його мій тато, колгоспний агроном, запросив. Зблизька професор видався мені звичайнісінькою людиною. Схожий навіть на нашого вчителя біології Володимира Петровича. Такий же сухорлявий, розсудливий. За обідом дорослі вели розмову про колгоспні справи, радилися з Сисоєм Олександровичем, як провадити польові роботи, а я тихенько сидів у своїй кімнаті й вслухався у мудрі професорські слова. Підслуховувати, знав я, негарно, однак тут випадок винятковий — коли ще я професора ночую!

— А лелеки так до вас і не повернулися? — раптом запитав Сисой Олександрович.

— Тільки й залишилися в назві села,— сумно одказав голова колгоспу Михайло Паителійович.—

Напевно, техніки злякалися, як ми болото висушували. Два роки гуркіт стояв невмовкаючий.

— Тепер їх якось принадити треба,— замислився Сисой Олександрович.— Прилаштуйте на дерев їх колеса, пора уже вздовж крайніх каналів верби посадити — це створюватиме гарний мікроклімат, і вітри не так гулятимуть. А щоб канали не заростали, пустіть білого амура. Дуже корисна риба...

Навесні за кожним класом закріпили ділянку каналу, і ми посадили верби. Слово «посадили», правда, тут зовсім не підходить, правильніше — «повтикали», бо ми справді втикали в землю вербові-кілки. Яке ж було наше здивування, коли на тих кілках з'явилися бруньки, а з них невдовзі потяглися навістріч сонцю ясно-зелені гілочки. Білий амур зробив своє — немовби бритвою позрівав зарості рогози, очерету, болотяної всячини. У каналах стало чисто, навіть дно видно.

Білого амура не впустили тільки в кар'єр, що біля дороги. Широкий він і глибокий — справжнісіньке тобі озеро. Правління колгоспу віддало його нам — купатися, карасів ловити. Петькові навіть набридло їх тягати, і він передав вудочку мені. Досі я ще ніколи не ловив риби, тому й боявся, що не зумію. Та побоювання виявилися марними: тільки встигав наживу міняти. Одне погано — були ті карасі надто дрібні...

За цим заняттям застав нас голова колгоспу. Я думав, що похвалить (де ще таких майстерних рибалок побачиш!), але Михайло Пантелійович насупився:

— Так, хлопці, не годиться,— промовив, зважуючи на долоні дрібненького карасика.— Дайте їм хоча б трохи підрости. Наступного року вони вже значно більші будуть. Ось тоді й ловіть!

...Цієї весни ми не могли дочекатися, поки лід з кар'єру зійде. Так уже кортіло до карасиків добратися. Придбали жилку, гачки. Вудлища в кожного й куповані — триколіїні, і саморобні — з дубців ліщини нароби́ли. А лід не тане. Така погода видалася: жодного дощу, сонце лише іноді виглядає з-за свинцевих хмар.

Сьогодні враз потепліло. До школи йшли в сорочках, хоч удома, звичайно, наполягали, щоб без піджаків і за поріг не потикалися. На перерві, як у футбол грали, познімали й сорочки. Босі м'яч ганяли. Красота! Так до класу не хотілося йти. Та чи від того дзвоника сховаєшся...

Мав бути урок зоології. Чекаємо Володимира Петровича п'ять хвилин,- потім ще п'ять, а він не йде. Петько вже пропозицію подає, щоб на подвір'я виходити, аж тут до класу заходить схвильований Володимир Петрович.

— Лелеки прилетіли! — радісно гукає.

— Де? — кидаємося до вікна.

— На болоті,— усміхається вчитель.— Знаєте, де лінія електропередач? Так вони на одному з стовпів гніздо мостять.

— А в село чого ж не летять? — чудується Петько.— Дідусь їм колесо на дереві приготував!

— Ближче до води хочуть! — трохи непевно сказав Володимир Петрович.

Учитель поглянув на годинник, а тоді махнув рукою й повів нас до болота. Прихопили ми також кілька біноклів щоб, не лякаючи лелек, здалеку на них подивитися.

Лелеки вже принесли на вершину стовпа кілька гілок. Це буде основа гнізда — здогадалися ми. Та що це? Подув вітер, і гілки попадали. Лелеки знову поклали їх на вершину стовпа. Вітер знову здув...

— Біда,— пополотнів Володимир Петрович,— Не триматимуться ті гілки, надто стовп угорі вузький. Набридне лелекам така робота, й полетять вони геть. Як бути?

— А може, вони сядуть тоді на наше колесо? — зрадів Петько.

— Думаєш, лелеки раніше не бачили вашого колеса? Їм зверху все видно, та вони чомусь не схотіли гніздитися на вашому обійсті! — заперечив товаришеві Гнат Майстренко.

Володимир Петрович вислухав хлопців, а тоді рішуче промовив до Петька:

— Гайда додому, нехай дідусь зніме з дерева те колесо й несе його швиденько сюди, а я попрошу колгоспних електриків, щоб вони закріпили колесо на стовпі.

Не минуло й години, як електрик Іван Білька міцно прикрутив колесо до вершини стовпа.

Лелеки здалеку спостерігали за тією процедурою і, тільки-но люди відійшли од стовпа, змахнули крильми й сіли на колесо. Походили по ньому, потупцювали, перевірили, чи надійна буде основа, й почали носити туди гілля,

Володимир Петрович зітхнув з полегшенням.

— О тепер лелеки наші! — і повів нас до школи.

Про приліт птахів дізналося все село. Багато для того Петько зробив. Кожному стрічному

повідомляв, на чієм колесі лелеки гніздо мостять. На птахів хотіли подивитися і великі й малі. Та не всі розуміли, на жаль, що близько підходити до птахів не можна...

І ось тоді хлопці із «зеленого патруля» варту виставили.

Чатували біля колишнього болота увесь день.

Несподівано до села завітав Сисой Олександрович. Довго спостерігав за лелеками.

— Уже й пташенят висиджують! — задоволено сказав. — Повернення лелек — добра ознака. Не спускайте їх з очей, може, допомога яка знадобиться — не прогавте!

Дуже кортіло дізнатися, скільки яєць лежить у гнізді! Та як туди заглянеш? Якби лелеки змостили гніздо на Петьковому обійсті, то там із сусіднього дерева можна було б підглядіти. А тут? На стовп не залізеш. Напис на ньому грізний: «Не лізь — уб'є». Ще й череп з кістками навперехрест!

Та одного разу притягнув Петько велику садову драбину.

— Ану, допоможи, — гукнув мені. — Зараз усі лелечі секрети розкриємо! — засміявся.

Тут Гнат нагодився.

— Злазь, — гнівно вигукнув до Петька, який уже добирався з біноклем до вершини драбини. — Ти шо, не читав у газеті, як один

зоолог недавно дозволив репортерів сфотографувати гніздо рідкісного птаха — орлана-мавпоїда?

Знаєш, чим усе це скінчилося? Орлиця злякалася й роздавила єдине яйце. А тих орланів настільки мало, що їх до Червоної книги занесли. Хочеш, щоб і з нашими лелеками те сталося? Злазь!

Після від'їзду професора Володимир Петрович поновив чергування біля лелечого гнізда «зеленого патруля». Ми не просто сиділи в кущах, а вели підрахунки й занотовували до щоденника, скільки разів лелеки з гнізда знімаються, з чим додому повертаються...

Лелеки висиджували яйця поперемінно. Самець частіше сидів удень, а лелечиха — вночі. Та ось вивелися лелеченята. Ми одразу їх помітили: трійко біленьких пташенят. Якби не довгі червоненькі дзьобики, нізащо б не подумав, що це діти гарних чорно-білих лелек. Життя у дорослих птахів одразу змінилося. Вони стали навперемінки літати за кормом не лише для себе, а й для пташенят. То жабу принесуть, то ящірку, то мишу, комах якихось. Лелечата ж виявилися добрячими їдцями...

Цікаво було спостерігати за птахами, якби не спека. З весни жодного дощу. Дихати нічим. Та нам хоч під дерево сховатися можна, а як ото лелекам? Стоять бідолашні в гнізді, крила порозпускали, а пташенята в тіні під ними дзьобики розкривають. ^

Ми зібралися в кабінеті зоології, де Володимир Петрович переглядав наші спостереження.

— Що ж воно виходить, — стурбовано вчитувався в записи. — Пташенята дорослішають, їм треба їсти більше, а за останні три

дні батьки принесли до гнізда набагато менше здобичі, аніж раніше.

Ходімо до лелек!

Довго спостерігали в бінокль за птахами. І що помітили: досить часто лелеки поверталися додому без їжі для пташенят.

— Жара загнала їхню поживу у такі закутки, звідки їй лелекам не дістати! — збагнув Володимир Петрович. — Птахам, найперше молодим, загрожує голодна смерть!

— І тоді вже ніколи у Лелечому не буде лелек! — сумно сказав Петько. — Навіщо ж дідусь іще одне колесо на дереві причепив? Думали, наступної весни молоді лелеки до нас прилетять...

Замислився Володимир Петрович, а тоді сказав:

— Виручати треба лелек, адже такої спеки, кажуть, півстоліття не було. Ходімо ловити жаб. Хіба мало їх у каналах, особливо у нашому кар'єрі!

Жаб ми наловили швидко. Поклали їх поблизу стовпа на відкритому місці й відійшли. Гадали, що лелеки накинуться на їжу, проте вони не виявляли до нашої здобичі аніякісінького інтересу. А жаби швиденько в траву поховалися.

Почали ми радитися, як далі бути. Радимосся, а самі в біноклі дивимось. Дорослі лелеки, як і раніше, журяться, а малі дзьоби розтуляють, їсти, бідолахи, просять. Не витримало, напевно, батьківське серце — знову подалися лелеки на болото, цього разу до нашого кар'єру. Невдовзі самець приніс у дзьобі... рибу. Снулу, мабуть, знайшов. Мить — і вона зникла у роті найпроворнішого пташеняти.

— Виходить, лелекам риба до вподоби! — зрадів Володимир Петрович. — Тільки як її в гніздо доставити?

— А що як знову до електриків звернутися? — подав ідею Гнат.

...Карасі ловилися мляво, однак ми виявили найвищу рибальську майстерність (ось коли в пригоді

стало спорядження!) й швидко наловили їх з піввідра. А тут і Іван Білька прийшов.

— Михайло Пантелійович закріпив мене за лелечим стовпом,— усміхнувся. Набрив риби в кишені спецівки й поліз до гнізда.

Птахи так охляли, що навіть не заклекотали, побачивши коло себе людину. Тільки й того, що перейшли на протилежний бік. Іван витяг з кишені карасика і майже силоміць всунув його в рот найближчому лелечаті. Воно одразу ж його проковтнуло. Так електрик нагодував пташенят, а тоді взявся й за дрослих. Та скільки не манив їх рибою, вони її не брали. Тільки крильми злякано махали. Зрештою Іван виклав рибу в гніздо й почав спускатися вниз.

— Їдять,— вигукнув Петько й одразу ж дістав потиличника од Гната.

— Чого кричиш? — розсердився той.— Іще налякаєш. Ходімо краще рибу ловити!

Майже місяць годували ми лелек. Дрібну рибу вони хапали цілою, а більшу давали їм шматочками. Невдовзі пішли дощі. Одного разу поліз Іван з кормом до лелек, а вони відмовилися його брати.

Дорослі лелеки ще й крильми замахали, дзьобами заклацали. Електрик помітив у одного з пташенят жабу й зрозумів, що хотів йому лелека сказати: «Набрид, мовляв, із своєю рибою!»

Ми й далі спостерігали за лелеками. Голод їм уже не загрожував. Минав час, і молоді лелеки почали вчитися літати, самостійно шукати здобич...

А потім лелеки зникли.

— У вирій полетіли,— пояснив нам Володимир Петрович.

— Чи ж повернуться додому? — бідкався Петько.

— Обов'язково повернуться! — заспокоїв його вчитель,— Птахи не забудуть зробленого їм добра...

— Тільки не думай, що молоді лелеки у вас оселяться,— піддразнив приятеля Гнат.— У нас теж колесо на дереві прилаштоване.

Я промовчав, однак вирішив твердо: нехай і мій тато поставить коло хати стовпа, а на ньому колесо прибіє. Може, сучасні лелеки більше стовпи люблять, аніж дерева. А що, хіба не можна спробувати?

ОЖИНА

Такого футбольного м'яча, як у Петька, ні в кого у дворі не було. Олімпійський! Грали хлопці ним тільки під час відповідальних матчів. Як от з «Темпом» — командою сусіднього будинкоуправління. Дуже беріг Петько свою чорно-білу гордість, а все-таки не вберіг: Славко, найкращий товариш, так ударив по м'ячу, що тільки шмаття полетіло! Невідомо, хто більше тоді досадував — Петько чи Славко, та зітханням лиху не зарадиш.

— Не журись,— нарешті мовив Славко.— Куплю тобі нового. Збирав гроші, правда, на спінінг, але обійдуся без нього...

— І скільки ж грошей у твоїй скарбничці? — повеселішав Петько.

— Гадаю, карбованців з десять буде!

— Десять? — перепитав з подивом Петько.— Справжній футбольний м'яч менш як за двадцять п'ять не купиш. А за мого тато заплатив усі тридцять!

— Де ж я, Петю, такі гроші візьму? — знітився Славко. І тут він побачив жінку, яка несла в банці темно-сині ягоди ожини.— — — Еврика! — вигукнув.— Вчора моя бабуся теж купувала на базарі ожину. Знаєш, скільки за склянку заплатила? П'ятдесят копійок! А тепер згадай, де ми торік її рвали?

— За Вовчим урочищем, на луках,— здогадався Петько про наміри приятеля.— Назбирати ягід неважко, а тільки як їх продати?

— То вже мій клопіт,— награно бадьоро сказав Славко.— Прийдемо на базар, поставимо кошики на лаву — і пішов міряти склянкою. Іншого виходу, Петю, у нас немає!

Підраховували, скільки ожини треба назбирати, щоб купити найкращого, за тридцять п'ять карбованців, футбольного м'яча. Вийшло не мало й не багато, а п'ятдесят склянок. А ще краще, якби сімдесят, тоді й Славкової скарбнички чіпати не довелось б.

Чи не першим тролейбусом добралися до околиці міста, туди де в'юнилася швидкоплинна Суничка. З її високого берега виднілося Вовче урочище, а далі — заплавні луки. Між урочищем та луками — розлогі кущі верболозу. Якраз ті кущі й облюбувала ожина. Міцно вчепившись за лозу витким стеблом, вилізла аж на верхівки, й здавалося, що на вербі рясно родять ягоди.

Хитким дерев'яним містком друзі перейшли річку. Швидко дісталися урочища. Тут навсебіч розходилися яруги. Старі пологі схили вже поросли зіллям, нові, щойно утворені зливами, світилися жовтого глиною, осипалися золотавим піском. Низом однієї попрямували до луків.

— Ось там, угорі,— промовив Петько,— під час війни були окопи. Тато казав, що наші бійці засідку

фашистам влаштували; зверху закидали їх гранатами. Після війни тут можна було знайти і рушницю, і автомат, і каску... А потім хтось із дітей підірвався гранатою, і сапери все залізниччя повизбирували. Славко уважно оглядав схилю яру. І на мить йому уявився бій.

Заманулося до окопів.

Вони вже осунулися, позаростали бур'янами. Хлопець розсунув траву й стрибнув у виямку. Глянув на дно яру, немовби примірівся, що бачили бійці того дня, коли їм вдалося підстерегти ворога.

— Бий фашистів! — вигукнув і пожурих униз грудку. Петько й собі воював у сусідньому окопі...

— Чи ж довго наші тут стояли? — запитав товариша Славко.

— Ні. Налетіли ворожі літаки і скинули бомби. Бачиш оці вирви?

— Атож... Цікаво тут.

— Цікаво, але треба йти, бо інакше не встигнемо ожини назбирати...

Спочатку Петькові здалося, що рвати її набагато легше, аніж суниці чи, скажімо, чорниці. Ходи собі довкола куща і вибирай найсоковитіші ягоди. Та невдовзі він змінив думку, бо кілька разів колючки боляче дряпнули по руках. Що б то було взяти старі рукавиці! Не в захопленні й Славко. Однак хлопці тільки сопіли й шукали безпечніших підступів до найжачених кущів.

Петькові трапилося чимале гроно. Соковиті, вкриті апетитною сизою поволокою, ягоди так і просилися до рота, та, згадавши, скільки ожини треба назбирати, хлопець проковтнув слину, зітхнув і поклав ягоди до козубка.

Сонце ще не досягло зеніту, а друзі вже добряче ухекалися. Добре, що натрапили на невеличку копаночку, напилися джерельної води, й полегло. Мовчки полягали у затінку.

— Апетит з'явився, — мрійливо промовив Славко. — Оце б поїв!

— Не думалося ж, що так довго доведеться збирати ожину, — подивився на подряпані руки Петько.

— І не легко! — додав Славко, зручніше простягаючи втомлені ноги.

— Давай, Петю, поміряємо, скільки ожини зібрали!

— Що там міряти, — зітхнув Петько. Однак висипали ягоди на газету, заходилися міряти склянкою. — Лише тринадцять. Може, у тебе більше.

Славко назбирав на півсклянки більше.

— Давай ще нарвемо, — якомсь нерішуче запропонував він.

Петько спочатку погодився, а тоді розсердився:

— Ми найнялися, чи що! Давай краще з'їмо по ягоді, бо так і не спробуємо свіженьких. А пригадуєш, як торік ласували!

— Тоді ще був цілий м'яч! — гірко усміхнувся Славко.

Петько мовчки насипав дві купки ягід, хлопці швидко з'їли їх, запили водою і майнули до міста.

Йшли швидко — треба ж іще продати ожину.

— Це нічого, що маємо лише двадцять шість склянок! — розмірковував Славко. — Завтра раніше встанемо, рукавиці візьмемо, щоб ожина не кололася. Тепер у нас є досвід.

Петько на те нічого не одказав. Дуже йому потрібна ця ожина! Розбили його м'яча, а тепер нишпор по кущах, щоб на новий заробити. Інший би, звичайно, на його місці інакше вчинив: перевів м'яча — оддай нового. І треба ж було, щоб по ньому вдарив саме Славко.

Славко теж розмірковував: «І як воно так сталося? Напевно, брак якийсь у тому м'ячі був. Скільки матчів дивився — нікому з футболістів не доводилося отак м'яч розбити. А тут!.. І нема чого Петькові сердитися. Були б гроші, оддав, а так треба заробляти. Та найстрашніше — базар. Ще хтось із знайомих побачить!..»

На базарі довго шукали вільного місця, аж доки якась жінка посунулася.

— Ставайте, коробейники!

Петько висипав свою ожину в Славків козубок:

— Сам торгуй. Не я ж по м'ячу гатив!

— Ну хоч постій коло мене!

— Гарзд! — Петько став трохи осторонь. Наче коло нього, і водночас нікому й на думку не спаде, що він також до ожини причетний.

Покупці не забарилися. Не пройшло й півгодини, а половину ягід Славко продав. Навіть черга утворилася.

— Гарна ожина! — похвалив ягоди літний чоловік на милицях. — Тільки дорожувато береш, хлопче, за неї. Так де, кажеш, збирав?

— За Вовчим урочищем, — буркнув Славко. — Ви ж, напевно, й не чули про таке?

Підійшла черга й до інваліда. Він простяг Славкові гроші й удавано весело промовив:
— Насип мені скляночку. А в тих краях, голубе, де ти ожину збирав, я був. Страшні для мене ті місця — ногу там втратив. Та що нога — багато хто навечно у Вовчому урочищі залишився!
Чоловік обережно поклав пакуночок з ягодами у кишеню й неквапом пішов до виходу.
Петько завмер. Невже Славко не розумів, що перед ним був один із тих воїнів, що отам... над урвищем? Може, він сидів у тому окопі.
Інвалід доходив до брами. І тоді Петько підскочив до Славка, вихопив у нього козубок з ягодами й помчав на вихід.
— Дядечку, візьміть ягоди! — ткнув козубок здивованому чоловікові. — Ми ще назбираємо. Скажіть лишень, куди принести!
— Польова п'ять, четверта квартира! — усміхнувся. — Заходьте, дружина вареників з ожиною наварить, чаєм пригощу, та й розповім дещо...
Петько мчав до Славка. Той стояв на тому ж місці, де щойно продавав ожину.
— На ось — десять карбованців та ще й п'ятдесят копійок, — ткнув Петькові гроші.
У Славкових очах стояли сльози.
— Не будемо більше торгувати, — промовив Петько. — М'яча купимо простого — за дев'ять карбованців. Не такі ми вже й майстри, щоб дорогими гратися! А решту грошей — на квіти. Підемо у гості до того чоловіка, що на милицях. Обіцяв щось цікаве розповісти. Гаразд? І... вибач мені, Славко!

ЗНАЙДА

Того дня Ігорька з татом застала в лісі злива. З годину сиділи під розлогим дубом, а дощ періщив як з відра. Тоді враз злива припинилася, і за кілька хвилин світило таке сонце, що, якби не мокрі дерева, важко було б і повірити в недавню негоду.
Гарно у лісі після дощу. Листя блищить ніжно-зелено, ясніють квіти, дихається легко-легко, хочеться співати. Ігорьок одразу ж метнувся туди-сюди.
— Тату, — почувся його голос з дороги, — тут ось равликів скільки!
Справді, нешироку піщану дорогу намагалися подолати з десяток чималих равликів. Закуті в закручені мушлі, малорухливі, вони лишали довгі стежини на мокрому піску. Батько з сином присіли навпочіпки біля одного.
— Тільки не чіпай, бо злякається! — застеріг тато.
Та равлик на них не зважав. Висунув з-під смугастої мушлі все своє темно-сіре тіло й прасував пісок. Його чотири ніжки-щупальця кумедно ворушилися: довгі вгорі, а коротшими він немов намацував дорогу.
— На довгих ріжках у равлика очі, а коротші — органи дотику, — пояснив тато. Він дуже любив природу й знав такі речі, про які Ігорьок навіть не здогадувався.
— Тату, візьмімо його додому! — благально промовив син. — Я читав, що в одного француза такий равлик жив дуже довго і виріс до небувалих розмірів. Мушлю забрали до природничого музею. Може, й наш теж виросте?
Тато не став заперечувати, й Ігорьок обережно поклав равлика до кишені.
Електрички довго чекати не довелося. Поїхали. Невдовзі тато задрімав. Прокинувся від шелесту газети, яку розклав на лаві Ігорьок, щоб равлик не звалився на підлогу.
— Тату, дивися, що він робить! — Ігорьок помітив, що тато прокинувся.
Равлик поведився дивно. Виліз із мушлі й крутився, немовби висвердлював дірку в газеті.
— Хвилин десять отак крутиться, бідолаха. Що з ним — не збагну, — дивувався Ігор.
Та ось равлик зупинився й застиг на місці. Раптом з-під нього викотилася невеличка кулька жовтуватого кольору. Така, як вітамін «С», що продається в аптеці. Потім — друга, третя...
— Дивина, та й годі! — до равлика зійшлися пасажири з усього вагона.
— Це його яєчка, — сказав тато. — Равлики розмножуються яйцями.
Сім «вітамінок» залишив на газеті равлик, а тоді трошки покрутився коло них і сховався в мушлі. Більше не вилазив.
Пасажири зацікавлено розглядали яєчка. Вони аж світилися на сонці, однак скоро почали тьмяніти, сохнути.
— А чого то він так крутився? — запитав дідусь у картатій сорочці.

— Інстинкт спрацював,— відповів тато.— Равлик хотів, напевно, зробити ямку, щоб скласти туди яєчка й загорнути їх землею.- Бачите, як вони швидко сохнуть на повітрі.

Усі яєчка Ігорьок заховав до сірникової коробки. А равлика обережно поклав у кишеню.

Вдома влаштували гостю кубельце із зеленого листя. Ігорьок хотів налити води в блюдечко, щоб равлик міг напитися, але батько зупинив його:

— Цього робити не треба. Равлик води не п'є, а бере вологу з листя. Стеж, щоб воно завжди було свіже.

Ігорьок присів біля кубельця. Равлик знову висунув тіло з мушлі й поліз по листку. Зупинився на якийсь час, а коли рушив далі, стало видно, що він злизав поверхню листка аж до жилки.

— Де ж у нього зуби? — не міг второпати Ігорьок. І був дуже здивований, дізнавшись, що равлики зішкрябують м'якуш листка спеціальною тертушкою, так званою радулою. На ній є... сотні зубів.

Невеликих, правда, але міцних і, що найцікавіше, здатних поновлюватися, якщо вищербляться.

Людині б такі!

Равлик кубла свого не тримався, й часто його бачили в найнесподіваніших місцях. Якось Ігорьок не міг його знайти три дні. Журився вже, що равлик пропав. А той заліз на люстру й сидів там доти, доки, мабуть, не припекла лампочка. Як стало гаряче, звалився на підлогу й одразу почав приклеюватися до неї. Це в нього така манера: як тільки небезпека, випускає клейку піну, вона тужавіє і міцно прикріплює равлика до чогось твердого. Тільки тоді, вважав, напевно, равлик, мушля стає неприступною фортецею.

Досить скоро равлик звик до Ігорька (а кажуть, що молюски примітивні!) й анітрішки його не боявся. Міг сидіти в нього на плечі, лазити по сорочці, на ніч, бувало, так і залишався в кишені його джинсів. Ігор навіть ім'я йому придумав — Знайда. Равлик, правда, на нього не реагував, але Ігор не втрачав надії й займався дресируванням. Ніхто не став розчаровувати хлопчика повідомленням, що молюски не чують.

Ігор підбирав равликові найніжніші слова і вже з'ясував, яке листя тому до вподоби: виявляється, Знайда дуже любив салат.

«Добре, що зараз літо,— думав тато, поглядаючи, як Ігорьок носить з базару салат.— А що буде взимку?»

Та ще до зими сталася така пригода. Ігорькова родина зібралася їхати відпочивати в Крим, і хлопчик за клопотами не встежив, куди зник равлик. Мало на поїзд не спізнилися, бо Ігорьок не хотів лишати напризволяще свого підопічного. Він нарізав у сквері гілочок з листям, поставив у банки з водою, щоб равлик міг хоч на перших порах житися зеленню...

Як повернулися з Криму, Ігор — одразу ж до гілок. Води в банках уже не було, листя засохло, а равлик зник...

Йшли дні... Якось тато заходився прибирати на балконі. Одсунув у куток ящик з інструментами і побачив: на дерев'яній рейці сидів Знайда. Тато покликав Ігорька, і той обережно відірвав равлика. — Пропав з голоду,— журився хлопчик.

І тут сталося диво: з мушлі висунулися спочатку рижки, а тоді й сам Знайда. Ігор від здивування аж присів.

— Тату, та наш Знайда рекорд з голодування поставив! — вигукнув захоплено, кинув равлика в кишеню і гайнув до скверу по зелене листя.

Цілий день не відходив Ігорьок од равлика. А той копошився серед зелені, вибираючи соковиту поживу.

Назавжди щез Знайда у вересні. Мабуть, випав з балкона на асфальт, однак не розбився, бо ніяких слідів унизу не було. Може, хтось із дітей підібрав цікаву знахідку, а може, сховався равлик у тому сквері, де Ігорьок знаходив йому поживу.

ЧЕРЕПАХА

Чапа дісталася нам неждано-негадано. Зайшов якогось дня тато до приятелів, а ті запитують:

— Вам черепахи не треба? Подарували нам нещодавно одну...

Тато одразу до телефону:

— Ігорьок, нам ось черепаху пропонують,— гукає.— Візьмемо? Порадьтеся з мамою і братом.

Добре, що я сам удома був, бо хто знає, як би на те мама та Олег подивилися.

— А яка черепаха — водяна чи сухопутна? — питаю для годиться.

— Син запитує, яка черепаха,— чую, як тато перепитує у господарів.

— Хто її знає. Голова гадюча, ноги з кігтями. Гидке створіння... Жила, кажуть, у пустелі.

— Напевно, середньоазіатська,— висловлюю здогад.— Забирай, тату, додому те «гидке створіння»! Було це взимку. Тато приніс черепаху в портфелі, а щоб вона не замерзла на тридцятиградусному морозі, вклав її у вовняну хустку.

Черепаха справді виявилася середньоазіатською. Це ми з довідника уточнили. Панцир у неї був невисокий, жовтувато-бурого кольору, з темними плямами. Не стара, бо розміри її не перевищували дванадцяти сантиметрів, і не молода, оскільки, дізналися ми з того ж таки довідника, черепахи перестають рости, коли досягають вісімнадцяти — двадцяти сантиметрів завдовжки. Їм тоді буває близько тридцяти років.

— Чап-чап, чап-чап! — черепаха кумедно переставляла лапи, злегка перевалюючись то на один, то на другий бік.

— Давайте назвемо її Чапою,— запропонував я, і всі зі мною погодились.

— А чим же її годувати? — запитала мама.

Такі відомості теж були у довіднику: до раціону середньоазіатської черепахи входять ефемери, тобто однорічні рослини з коротким періодом розвитку, як-то наші веснянки, жовтозілля, вероніка тощо. Люблять черепахи соковиті рослини — салат і кульбабу, не відмовляються від м'якоті кавунів, динь, ласують капустою, морквою, яблуками.

Кавунів та динь, на жаль, не знайшлося, а ось яблук і моркви було вдосталь. Олег нарізав їх маленькими шматочками, поклав на тарілку перед черепахою.

— Голодна — з'їсть! — сказав.

Та на ранок виявилось, що Чапа до їжі навіть не доторкнулася. Вирішили покласти ціле яблуко і таку ж морквину. В природних умовах, мовляв, ніхто не нарізає їй плодів на шматочки і не кладе на блюдечко.

Чапа знехтувала і такою їжею.

Довелося бігти на базар по зелень. Поклали перед Чапою гілочки петрушки, листя капусти. їж! Чапа не їла.

Помітили ми, що вона стає млявішою, рідко виглядає з-під панцира. Невже захворіла?

— Спати вона хоче — ось що! Адже в цю пору її середньоазіатські родичі впадають у сплячку, а ми Чапі не даємо спокою. Не до їжі їй зараз! — здогадався тато.

Знайшли ящик, поклали туди ганчірку, поставили на кухні у теплому кутку, і черепаха майже одразу притихла. Спала з місяць. Ми потайки один від одного заглядали до ящика. «А що, як нежива?» — мучило.

І ось одного разу черепаха завовтузилася в ящику. Прокинулася нарешті!

Знову поклали їй їжу, але Чапа нічого не брала, тільки лазила неспокійно попід стінками ящика, немовби щось шукала.

— Може, тісно їй? — висловила здогадку мама і пустила Чапу на підлогу. Всі мало не покотилися з сміху: черепаха виписувала на підлозі такі ж квадрати, як і в ящику. Ніби не бачила, що вже немає стінок.

Тільки через півгодини Чапа зорієнтувалася, що може вільно змінити свій маршрут, і подалася в мандри по квартирі. У кімнатах, їй, видно, не сподобалося, і вона попростувала у ванну. Там забилася в куток за пральну машину й... заснула. Можливо, на кухні їй стало жарко, ось і знайшла собі Чапа прохолодніше місце.

— А що, як вона застудиться на кафелі? — турбувалася мама.

— Ось пишуть,— гортав довідник Олег,— що під час сплячки цих черепах температура навколишнього середовища не повинна сягати вище одного градуса тепла й нижче п'яти градусів морозу. Так що все закономірно!

У ванній черепаха проспала до весни.

І знову постала проблема — як нагодувати Чапу? Голодування тривало доти, аж доки Олег не надумав підносити їжу до самого її носа. Подратує Чапу листочком капусти, потім підсуне шматок яблука... І черепаха не витримала — почала їсти все підряд — і салат, і капусту, і моркву. Робила вона це раз на день і ніколи не переїдала. Їла Чапа кумедно. Хапала листок салату своїм беззубим ротом, стискувала, а тоді лапою вдаряла по листку, щоб відірвати шмат. Проковтне — і знову до їжі...

Чапа взагалі ніколи нікуди не поспішала. Тато любив спостерігати після робочого дня, як вона

виповзала поволі на середину кімнати, висовувала увсебіч лапи, витягала голову й застигала непорушно.

До людей звикла швидко. Навіть голову перестала втягувати, як хтось із нас брав її в руки. Ми з Олегом любили з нею бавитися. Почухаєш легенько їй голову, а вона все далі її витягує, ніби просить ще й шию почухати...

Як потеплішало, Чапа перебралася на балкон. Ми годували її досхочу. Води черепаха не пила, певно, вистачало вологи в соковитих листках.

Влітку ми поїхали в село. І Чапу узяли з собою. На новому місці посадили черепаху в картонний ящик. Під вечір виявилось, що вона... втекла. Облазили всі закутки на подвір'ї, заглянули під кожний кущик. Чапи не було.

— Пропаде вона! Якщо до зими й доживе, то взимку морози доконають!

Та не пропала наша Чапа того дня. Сусідські діти помітили її на шляху й принесли нам. Посадили ми Чапу в дерев'яний ящик.

Стояла гарна сонячна погода. Виспіли суниці, й ми вирішили піти до лісу.

Як бути з Чапою?

Сусіда дав нам велику клітку для птахів, і ми помістили туди черепаху. Тепер і не втече, і ніякий звір їй не страшний. Цілковита безпека!

З суницями нам пощастило. Було їх видимо-невидимо. І наїлися, й додому принесли. А тут нас знову сюрприз чекав.

— Черепаха пропала!

Цього разу її хтось украв. І той «хтось» витягнув Чапу не крізь дверцята, які так і лишилися зачинені, а розламав дерев'яні планочки клітки. Олег одразу знайшов винуватця.

— Пушок одв'язався! Твоя робота? — підступив до собаки.

Той винувато підібгав хвоста і заскавучав. Його звичайна поведінка в подібних ситуаціях.

— Невже з'їв! — жахнувся я. — Таж панцир мусив лишитися?

Знову облазили ми всі закутки на подвір'ї, повідомили про пригоду сусідам, та черепахи ніде не було.

Минали дні... Ми ніяк не могли змиритися з пропажею. Навіщо було брати Чапу з собою? Можна ж було насадити для неї зелені на балконі, покласти дернину з кульбабою... Врешті, за місяць вона б з голоду не пропала. Залягла б собі у літню сплячку, як це роблять черепахи в пустелях — адже влітку соковитої рослинності там немає.

Та ось черепаха знову знайшлася!

Два дні лив дощ, і до малинника, що під вікнами хати, ніхто не навідувався. Вранці нарешті розгодинилося. Мама взяла тарілку й пішла по малину. Помітила, що один з кущів хитається.

«Мабуть, коти!» — подумала. Придивилася: під кущем нікого немає, а він хитається. І тут вона звернула увагу на нору під кущем та чималу грудку землі, що час від часу ворушилася. З-під грудки виглянула знайома голова. Чапа! Мама кинулася до неї, а вона як засичить, немов гадюка, та ходу в нору. Однак не встигла.

Через кілька хвилин ми купали Чапу в теплій водичці. Ось нарешті з'явився знайомий малюнок на панцирі. Й тоді ми побачили на ньому кілька ран. Це Пушок намагався добратися до м'яса, але не зміг. Олег змастив рани йодом.

— Хіба в пустелях черепах хтось лікує?

— У пустелі вона загинула б, — сказав тато.

Чапу знову помістили в дерев'яний ящик, накидали туди свіжого капустиного листя. Всі ми пішли до малинника обстежувати нору, що її вирила черепаха. Нора була чимала — сантиметрів до тридцяти завглибшки. В ній Чапа й ховалася.

Невдовзі ми повернулися до міста. Черепаха одразу ж подалася на балкон, де в кутку її чекали свіжі листочки кульбаби {я про те дорогою подбав}. Наїлася, прийшла назад і застигла посеред кімнати в своїй улюбленій позі. І всім нам стало затишно, спокійно.

ВЕПРИК

Увечері по колгоспному радіо сказали, що завтра на свинофермі даватимуть поросят на відгодівлю. Ми саме вечеряли. Тато з мамою, як почули те повідомлення, лише перезирнулися. Я знаю чого: про поросят мама вчора тату сказала, бо працює на свинофермі. Ще й пожурилася, що у нас нікому в

обідню пору поросся нагодувати. Діти, мовляв, малі, а у них з татом не завжди виходить удень додому заскочити. І правда, мама цілий день на фермі, а в жнива наш тато, механізатор, і ночує на польовому стані...

Я штовхнув під столом ногу сестри Маринки. Ми з нею близнята, тому-то і в один клас ходимо, і скрізь, де тільки можна, разом буваємо. Маринка здивовано глипнула на мене, навіть ложку відклала. А я їй на радіо киваю. Там саме повторюють оголошення: «Хто хоче взяти на фермі поросся...» — Якби кролі,— розчаровано сказала Маринка.— Нам піонерський наказ дали: кожному за літо виростити не менше як по п'ять кролів!

— Давно б уже треба кроликів завести,— підтримав розмову тато.— Двоє школярів у хаті! Ми з Миколою (це татів брат, дядько наш, зараз у колгоспі бригадиром працює) по півсотні за літо вигодували. Всі вибалки було облазимо, а кролів голодними не тримали. Може, того й бур'янів менше було. А зараз: пустир, де баби Мотрі хата стоїть, білою лободою заріс, хоч борщ вари з неї, і ніхто й не гляне в той бік.

Я знову торкнув під столом Маринку. Чи ж забула? І що за пам'ять дівоча! Вчора ж перед сном говорили, щоб про поросся мову вела, а не про кролів. Ото здивуємо однокласників, як кабанця вигодуємо під зиму! Їм сестру очима. І тут вона згадала, напевно, про нашу домовленість. Аж руками сплеснула.

— Що ті кролі! — каже.— Ви нам з Петьком поросся візьміть, а то й двох (загнула, ми про друге не домовлялися), отоді й побачите, які у вас діти роботящі!

— Якщо ж, тату, і кролів треба годувати — згодні. Тільки візьміть з ферми поросятко! — І собі встряваю у розмову.

— Отакої! — здивувалася мама.— Чи ж знаєте, скільки мороки з ним?

— Хіба не тобі на фермі допомагаємо їх порати! — образилася Маринка.

— Там техніка, ветеринарний догляд! — не здається мама.— А хто їсти даватиме, ми з татом цілий день на роботі...

— Ми,— аж встав я із-за столу.— Не маленькі, до п'ятого класу перейшли.

— Так всього ж до п'ятого! — аж руками сплеснула мама.

Тато усміхнувся на такі слова, а тоді й каже:

— А що, Галю, повіримо дітям, дамо їм волю. Нехай вчаться господарювати.

...Поросят роздавали, звичайно, не з кращих. А ми до того ж припізналися (чекали, поки мама впорається). На вигоні перед фермою в загородці залишилося їх троє: двоє хоч і худенькі, але довгі й забіякуваті, все торсають одне одного. А третє зовсім миршаве. Забилося в куток під листок лопуха й тільки очима поблискує. Шустрим пороссятам набридло, мабуть, між собою битися, стали рити рожевими писочками землю, а тоді траву їсти. Добралися й до лопуха, під листком якого третє поросся ховалося. Воно їм заважало, тому-то одне із забіякуватих штовхнуло його під боки. «Марш звідси»,— мовляв. Та не тут-то було. Миршаве поросся так садикнуло нападника, що він тільки кувікнув. А саме знову під лопух сховалося.

— Чи не з диких? — засміявся дядько Мирон, який роздавав поросят.— Витягуй, Галю, його з-під лопуха, може, вепра вигодуєш!

— Нам тільки вепра й не вистачає! — сердито мовила мама.— Бачу, немає вже з чого вибирати...

— Мамо, візьми веприка! — моя уява вже малювала, як з того миршавого поросяти виросте ікластий дик. Я його, звичайно, приручу. От хлопці заздритимуть!

— Візьми, мамо,— завела й сестра.— Глянь, яке воно нещасне худе, забрьохане!

— Веприка, хочу веприка,— я мало не плакав.

— Начувайтесь, Мироне Павловичу! Довіку вам цього веприка не забуду! — вже вдавано гнівно промовляє до дядька мама, бере миршаве поросся в мішок, і ми простуємо додому.

...Купаємо поросся гуртом. Мама його навіть мочалкою тре. Порося виривається, кувікає, верещить, наче його ріжуть. Як витягли Веприка (так ми вирішили назвати поросся) з ночов та витерли насухо, здивуванню не було меж — поросся наче з мультфільму: біленьке, гарненьке, щетина аж світиться. Писок чистенький, яскраво-рожевий, навіть очі посвітлішали. Справжня іграшка!

Мама насипала в коритце вареної картоплі, налила молока, потовкла все те й поставила перед пороссям. Воно одразу ж взялося їсти.

— Їстівне! — глузливо промовив тато. Ми й не помітили як він зайшов.— Чи ж гірших не було?..

Ми з татом змайстрували загородку для Веприка. Я навіть пісочком потрусив, щоб чистеньке поросся

не вимазалося об землю. Та яким було моє обурення, коли наступного ранку побачив Веприка в кориті з недоїденою їжею.

— Нічого,— суворо промовила Маринка.— Зараз ми його по-новому викупаємо.

— Не треба,— заперечив я.— Хто порося часто купає!

Під обід подалися з Маринкою по бур'ян. На обійсті баби Мотрі, яка до дітей у місто поїхала, нарвали лободи. Нашаткували ножом, а тоді розмішали з учорашнім супом, й висипали поросяті в корито.

— Їж, Веприку! — промовила Маринка й почухала порося між вухами. Веприк аж очі закрив від задоволення.

— Не балуй скотину! — зиркнув я на сестру.— Нехай їсть! Веприк нюхнув те місиво, подлубався у ньому рильцем, а тоді одвернувся й пішов у затінок, бо сонце добряче-таки припікало.

— Чого це він? — сполошилася Маринка.

— Не голодний,— впевнено одказав я.— Захоче — з'їсть!

Поставили корито ближче до поросяті й пішли з Маринкою обідати.

Розіграли смачненний борщ, що мама вранці зварила, з'їли по котлеті, пірижку, запили молоком.

Трохи телевизор подивилися, а тоді згадали про Веприка. До нього — а він знову лежить у кориті.

їсти, видно, не їв, а вимазався так, що і взятися за нього ніяк. Я спересердя вигорнув порося з корита, витер його віхтем соломи, а тоді пішов до хати, підігрів миску борщу, висипав в корито, поставив перед Веприком.

— Їж, дурню, бо іще здохнеш з голоду!

А його, виявляється, не треба було й припрошувати. їсть, аж за вухами лящить.

— Не такий він, Петрику, дурний, як з виду! — каже Маринка,— вчорашнього супу, бач, не захотів їсти, дай йому свіженького борщику.

Тут і мама нагодилася. Побачила, чим порося годуємо, й розгнівалася. Чому, мовляв, не вчорашнім супом. Ми їй розповіли, як Веприк знехтував приготуванням нами найдком.

— Привчати треба порося до зелені,— порадила мама.— Хто йому на фермі давав стільки лободи?

Там не варене, більше комбікорми. Ну гаразд, завтра у мене вихідний день, будемо гуртом цього звіра приборкувати.

Для нас з Маринкою так і залишилося загадкою, чому тоді Веприк не їв лободи, бо з маминих рук він її прямо таки ковтав, аж захлинався.

— В умілого й долото рибу ловить! — тільки й мовив тато.

...Тримати порося, як ми з Маринкою невдовзі переконалися, неважко. Тільки все-таки клопітно.

Головне — з дому надовго не відірвешся. А тут із школи передають, що табір піонерський відкрили.

Там і в футбол грають, і на рибалку гуртом ходять, і на екскурсію в ліс. Маринка, бачу, зовсім занудилася.

— Знаєш що,— сказав я одного разу сестрі,— нічого нам, як прив'язаним, одне за одним ходити.

Давай порося по черзі доглядати.

І пішло життя. Встигали тепер скрізь. А одного разу візьми я татові та й бовкни:

— У сусідського Володі з півсотні кролів. Восени обіцяє подарувати нам пару на розплід.

— А чого осені ждати,— каже тато й пильненько дивиться на мене.— Як прогодуєте, зараз кролів заведемо. Дядько Микола давно пропонує. А в нього породисті кролі...

— Що їх годувати! — вихопилося в Маринки.— Все одно поросяті бур'ян рвемо.

Наш тато як скаже, так і робить. Швиденько відремонтував старі клітки, а ввечері в них уже сиділи дві крільчихи — сіра та біла.

— Годуйте добре,— мовив до нас,— у крільчих невдовзі приплід буде. Та знайте, не можна їм давати вологої трави. Рвіть, як роса спаде.

Одного разу Маринка привела з школи шестикласника рудого Федька. Це він минулого року побив усі рекорди з кролівництва. Виростив і здав державі сімдесят кролів. Йому, правда, два молодших брати допомагали. Хоч і дошкільнята, а трудолюбиві. Однак рекорд записали за Федьком. Премію він одержав — фотоапарат, ще й на зліт республіканський їздив. Федько не просто в гості завітав, а за дорученням піонерської дружини,— як інструктор по кролівництву. Начальство! Подивився, як наші кролі живуть, похвалив за чистоту в клітках, а тоді каже:

— Чи ж знаєте, яку траву кролі люблять найдужче?

Ми з Маринкою тільки презирнулися.

— Котам, знаю, валер'янка до вподоби,— сказала сестра.— А кролі наче все підряд їдять...

— Не скажи,— багатозначно промовив Федько. Його руді брови звелися до купи, навіть кучері на голові заворушилися.— У нашому селі ніхто, крім мене, про те не знає, а вам, як хочете, покажу ту рослину.

Федько повів нас у поле. На узбочині дороги знайшов кілька стебел... деревію. Теж мені дивина!

— Ось вона, травиця, яку кролі люблять найдужче. Я нею молодняк — кволеньких кролів відгодовую!

Маринка підозріло глипнула на нього, а тоді ще й пирхнула.

— Не вірите? — образився Федько.— Доведу тоді експериментально!

Вдома Федько взяв кілька стебелець деревію й сховав у купку пирію. Поклав їжу кролям. І тут справді було на що подивитися. Кролі занепокоїлися, стали розгрібати зілля й ну вмінати стебла деревію.

Федько торжествував.

— А може, й Веприк деревій любить?

До нього, а він й дивитися на кролячі ласощі не схотів.

— Щось ваше порося надто кволе, чи не заболіло,— висловив здогадку Федько.— Викликайте ветеринара поки не пізно! — й подався далі поради по селу розносити.

Ми до Веприка, а він сумно-сумно дивиться на нас, ще й кашляти почав. Біда! Не вберегли поросяти.

Що з ним робити? Може, чаєм з малиною напоїти? Так чи ж закутаєш його в ковдру? Верещатиме...

Послав я Маринку до мами, вони швиденько прийшли, а з ними й ветеринар. Той оглянув порося, крізь трубочку послухав.

— Хрипить, мов ковальський міх. Застудилося! Недаром, либонь, кажуть, що погане порося і в петрівку мерзне.— А тоді порадив: — Давайте йому тепле пійло, годуйте якомога більше кропивою. Може, й оклигає,— не зовсім упевнено мовив.

— Не мала баба клопоту — купила порося! — прокоментував усе те увечері тато.—

Знаєте, де гарна кропива росте? — поцікавився.

— Та повно її скрізь,— заспокоїла його Маринка.— Значно більше, аніж деревію.

— А деревій тут до чого? — не зрозумів тато.

Ми розповіли йому про Федьків візит.

— Не можна, друзі, кролів деревієм годувати,— нахмурився тато.— Це ж цінна лікарська рослина.

Травлення поліпшує, катар дихальних шляхів лікує. Розкажіть про це Федькові...

Зранку подався я кропиви шукати. Взяв кошика, гострий ніж. Знайшов її в проваллі. Тут колись глину брали, а тепер до ям усякий непотріб скидають. Як я не крутився, а таки нажалив руки. Що було рукавиці прихопити!

Вдома нашаткував тієї кропиви, окропом ошпарив (це щоб порося язика не нажалило), кисляком свіжим — улюбленими ласощами Веприка — облив, підсунув ближче до нього корито — їж! Веприк подивився невесело, закашлявся, немовби дядько Гнат, що цигарки з рота не випускав, а тоді мляво, нехотя почав їсти. Невдовзі апетит його розгулявся, напевне, і Веприк спорожнив корито. Увечері я також кропивою його нагодував.

— Отепер видужає наш Веприк! — зраділа Маринка, повернувшись із піонерського табору.

Та вранці виявилось, що порося й далі кашляє.

— А ви гадали, за один день його вилікуєте,— помітила наше здивування мати.— Ось вам рукавиці, бо іще довго доведеться по кропиви ходити.

...В піонерському таборі довідався од хлопців, що найкраща кропива росте не в проваллі, а в берегах (так у нас називають гайки понад ставком, що довгою водяною смугою перетинає навпіл село).

У неділю гайнули з Маринкою туди. У заростях верболозу, бузини, калини стіною буяла кропива — розлога, соковита і, мабуть, дуже жалюча, бо не лише листочки, а й гілочки вщерть всіяні червонястими жалами. Це в них, знали ми з ботаніки, сидять на пружинах гарпунчики, вістря яких начинені отрутою. Зламай жало, і гарпунчик спрацює — всадить в тіло добрячий запас сверблячки. Тому-то ми прихопили мамині рукавиці. Швидко нарізали кропиви з півмішка, а тоді подалися на галявину кролям трави нарвати. Я натрапив на кульбабу. У нас, на горі кульбаба дрібна, давно вже одцвіла, а тут свіженька, довголиста, квітує. Рвав її й думав, що у Франції, напевно, знають її толк, бо інакше б не готували з неї салатів. Особливо гарна кульбаба росла біля всохлої берізки. Верхівку

її буря, мабуть, зламала, а стовбур уже трухлявіти почав. «Скільки йому стояти!» — вдарив я по ньому долонею. Що тут сталося! З-під самої землі несподівано виринула зграйка чорно-жовтих комах. «Шершні!» — одразу упізнав їх і кинувся навітки. Біжу й чую, що наздоганяють вони мене, одні вже в чубі ворущаються. «Пропав!» — майнула думка, бо добре нам'ятою, як торік шершні загризли отак грибошукача. Тоді падаю, задираю на голову піджак. Рукою давлю комах, що в чубі копошаться. Пізно, гострий біль пронизує потилицю. Вкусили! Над головою зловісно дзижчать шершні. Не ворущуся. Закляк. Це, напевно, й врятувало од наглої смерті. Невдовзі дзижчання припинилося і я стягнув з голови піджак, витягнув з чуба довгасті чорно-жовті тіла двох шершнів. Така погань! Хоч і розумію, що сам винуватий, чи ж треба було тривожити гніздо... Біль неймовірно сковує голову, нижня щелепа не тримається, доводиться їй рукою допомагати. Вуха немовби ватою заклало! І слина безупинно йде... — Чого плюєшся? — підходить Маринка. Вона була за кущем верболозу й, виходить, не бачила моєї ганьби. Мовчки показую їй мертвих шершнів й чухаю потилицю. — Вкусили? — жахається сестра й кидається обстежувати мою голову, а тоді радісно повідомляє: — Жал немає! — Теж біолог, — криво посміхаюся. — Це тільки бджоли залишають у шкірі жала, а оси жалять ними скільки хочуть. У них жало, як у бандита ніж! — Що ж тоді робити! — бідкається Маринка. — Як гадюка вкусить, отруту висмоктують. Од укусів бджіл сік кульбаби допомагає. Шершні — оси, виходить, їхня отрута близька до бджолиної. Давай, Петре, кульбабу до потилиці прикладемо. Сестра нам'яла листочків кульбаби, приклала на хустинці до моєї потилиці. І справді полегло. Посиділи ми трохи, пожурилися, а тоді взяли мішки й попленталися додому. Тут набрав я з холодильника в целофановий мішок льоду, приклав до потилиці й невдовзі заснув. Довелося Маринці і Веприку, і кролів самій порати. Проснувся од радісного крику сестри: — Сіра десятеро кроленят привела! Крутнув головою — полегло. І так радісно стало, що не загризли мене проклятуці шершні, і вже немає пекучого болю в потилиці, і що кроленята вивелися... А вони такі кумедні — маленькі, сліпі, голі. Копощаються в пуху, який сіра крільчиха з себе наскубла. — Ходімо звідси, бо іще годувати їх не стане! — тягне мене од клітки Маринка. — Знаєш, я їй трохи деревію кинула. Як винагороду! — Хіба що за винагороду! — буркнув я, згадавши татову розмову. Зайшли до Веприка. Той зрадив нам, почав тицькатись рильцем об наші ноги, а тоді ліг на бік, очі заплющив. Маринка почухала поросю, й воно вдоволено зарохало. — Ти, братику, й не помітив, що іще з учорашнього дня Веприк не кашляє. І бачиш, яким веселим став! Оце звістка! Отепер мама не сумніватиметься, що діти в неї хазяйновитими ростуть.

БОБРИ І ГЕРДА

Як проходили тему «Гризуни», наш учитель зоології Геннадій Олексійович приніс на урок опудала ондатри й пацюка, а бобра пообіцяв показати «в природі». Влітку вчитель на курси підвищення кваліфікації їздив (і навіщо вони йому, якщо він і так усе знає!), а на початку жовтня ми нагадали Геннадію Олексійовичу про його обіцянку.

— Пам'ятаю, — усміхнувся вчитель. — Можу вас порадувати: підемо до бобрів у суботу після уроків.

Нарешті ця довгождана субота прийшла. Одразу ж після уроків ми подалися разом із Геннадієм Олексійовичем, як він каже, в природу. Йшли в напрямку лісу.

«Чому він нас туди веде? — подумав я. — Адже бобри в річках водяться, будують свої греблі, нещодавно їх по телевізору показували...»

Однак у лісі ми довго не затрималися. Геннадій Олексійович зайшов до хати лісника й невдовзі вийшов у супроводі господаря Олександра Андрійовича.

— Покажу вам бобрів! — сказав лісник. — А ви допоможете мені терну нарвати. Гарзд? Ми, звичайно, погодилися.

Стояла гарна погода. По-літньому припікало сонце, та листя вже пожовкло, під ногами шаруділа пошерхла трава. Вийшли на луки.

— Бачите оті зарості? — показав лісник рукою на кущі.— То тернівник, а за ним — річечка. У ній і живуть бобри.

Ягід на кущах видимо-невидимо. Тільки на одних вони соковиті, а на інших, особливо на тих, що скраю ростуть, в'ялі і зморщені, немовби спечені.

— Літо жарке було,— пояснив лісник.

Збирати ягоди вирішили після того, як побачимо бобрів. Крізь колючі тернові кущі пробралися ми нарешті до річечки — неширокої, - спокійної, місцями порослої лепехою і осокою.

— Ось тут і живуть бобри! — Геннадій Олексійович поклав на землю корзину для терну.

— Де ж їхні хатки? — сказали ми в один голос.

— Наші бобри хаток не будують, вони в норах живуть,— пояснив лісник.— Лігво своє влаштовують над рівнем води, з нього роблять кілька ходів у воду. Цікаво, що і на берег з води вони також не виходять просто так, а через спеціальний лаз.

Ми підійшли ближче до річки, і Геннадій Олексійович показав нам баюру, діаметром метра півтра-два, затуляну ряскою та баговинням.

— Не гупайте, діти, лаз може провалитися,— попередив нас лісник,— а він, як здогадуєтеся, заповнений водою. Я раз шурхнув — по руки загруз!

Ми обережно відійшли від баюри.

— Коли ж бобри вилізуть на берег? — не терпілося нам.

— Хто їх знає! — махнув рукою лісник.— Однак, як причаїтися, можна й дочекатися. Вони он у тій зарості осики, що над річкою, ходять, дерева пиляють, кору собі на зиму заготовляють. Будемо чекати?

Теж мені! Скільки пройти, щоб тільки оту баюру побачити? Ми сховалися в кущах і стали спостерігати. Години дві чекали безуспішно. Та ось Олександр Андрійович показав рукою на річку. Та хоч як дивилися ми — нічого не помітили.

— Он там, біля корчів, що посередині річки, бобрина мордочка з води випірнула,— прошепотів лісник.

Дістали біноклі. Добре, що Геннадій Олексійович про них подбав. І тоді побачили — бобер обережно оглядав навколишню місцевість. Хитрючий!

Та ось, встановивши, напевно, що йому нічого не загрожує, звір виринув на поверхню води, розпластав своє майже метрове тіло. Поплив. А тоді пірнув і раптом виліз... із баюри.

Ну й страхіття! Вся його така красива на малюнках коричнева шуба була вщерть всяяна реп'яхами, чередою, ще якимись чіплянками, як у давно не чесаної вівці.

— І навіщо бобру такий здоровенний хвіст? — здивувався я.

— Ти що ж, забув, як я на уроці про це розповідав? — вдавано обурився Геннадій Олексійович.— Найперше — це його кермо, а ще він допомагає боброві регулювати температуру тіла. У хвості багато кровоносних судин. Коли жарко, вони розширюються, і тоді теплу легше вийти з організму. Коли холодно, судини звужуються і не випускають із тіла тепло. Збагнув?

Бобер іще раз оглянувся довкола, вдарив об землю масивним хвостом, і раптом з баюри виринуло іще одне створіння. Трохи менше розміром. «Либонь, бобриха»,— подумав я. Лісник цю здогадку підтвердив.

Бобри почваланали до заростей осики.

— Чого ж вони не попливли? — здивувалися ми.

— Не знаю. Вони завжди туди сушею добираються! — сказав Олександр Андрійович.

А бобри вже возилися біля одного з дерев. Невдовзі воно впало, а ще через деякий час більший бобер приплив із невеликим цурупалком. Одпиляв-таки. Притягла такий же цурупалок і бобриха.

«Що ж далі з ними робитимуть?» — зацікавились ми.

А бобри потопили один цурупалок, а тоді й другий.

— Як же вони там тримаються, чом не випливають? — не розумів я.

— Бобри оті цурупалки закопують товщим кінцем у мул, до зими добрячий частокіл на дні зроблять! — пояснив лісник.— Лід вкриє річку, а бобрам не страшно — корм, як кажуть, під рукою.

Ще раз по корм бобри сходити не встигли. Річкою плів невеличкий моторний човен, а в ньому троє мисливців із собакою. Ми з жалем побачили, як звірки пірнули в баюру. А мисливці вже сходили на

берег.

— Вітаємо вас, Олександр Андрійовичу! — простяг обидві руки ліснику кремезний сивоголовий чоловік у темно-зеленій штормівці. — А ми оце на полювання вибрались. Хочемо в цих очеретах мисливського щастя пошукати!

— Вольному воля, Георгію Христофоровичу, — без особливої радості сказав лісник. — А як ваша Герда? — кивнув на коричневого собаку. Той, почувши своє ім'я, зіскочив з човна. Ми ахнули від захоплення, такий він був красивий і стрункий, шерсть лискуча, гладенька, морда видовжена.

— Німецька лягава, — помітив наше зачарування собакою Георгій Христофорович, — породи «куцхаар». Герда — переможець всесоюзних конкурсів, зараз готую її на міжнародний.

Попливли мисливці в очерети. Забахкали постріли, знялися хмарками качки і подалися подалі од небезпечних місць.

— Тепер бобрів нічого чекати, — з досадою промовив лісник. — Прийдіть пізніше, як сезон полювання на качок закінчиться, тоді продовжимо наші спостереження. Ходімо!

— А тернові ягоди? Ми ж обіцяли! — загули діти.

Колючий терен не хоче так просто віддавати свої плоди. Я забрався в саму гущавину (над самою землею проліз), нагинав гілки, суціль вкриті соковитими сизими ягодами, і обережно рвав їх.

Попробував на смак — до чого кислі! Аж щелепи звело. Коли це щось як зашарудить. Я аж кинувся від несподіванки. Мурашки по спині забігали. Що це? Невже вовк? Вони, чув, стали з'являтися у нашій місцевості. Тихо. Здалося, либонь. Я знову став рвати ягоди й кидати їх до целофанового пакета. Ні, таки щось шерхотить за кущем. Подивлюсь. Дістав складаного ножика, розкрив його і обережно, навшпиньки обійшов кучерявого куша. Що, як справді вовк? Нічого, одразу ж хлопців на допомогу кликну.

Однак за кущем нікого не було. Я обійшов його двічі — нікого. Знову повернувся до гілки з ягодами.

Тут знову щось зашелестіло, запирихало! Мить — і я за кущем. Куди дивився раніше? У тому місці, де в куца гілки виходять із землі, напіввисів їжак. Бідолаха, не захотів, мабуть, обійти кущі і поліз навпрошки. Під вагою його тіла гілки розійшлися, а тоді защемили невдачу, немов у пастку.

Передніми ногами їжак метляв у повітрі, а задніми безрезультатно шкреб землю. Я кинувся йому на допомогу: скинув із себе штормівку, обгорнув нею їжака, щоб не вколотися, і визволив його з полону. Він одразу ж дременув у кущі. Невдячний, мені ж бо так хотілося показати кумедного звірка однокласникам...

Як зсипали ягоди терну до корзини, підїхали мисливці. Бахкали вони, виявляється, даремно, та найбільше качок вполював Георгій Христофорович.

— Чи ж дістав би їх з болота, — кивнув на зв'язку, — якби не Герда. Це її заслуга.

Геннадій Олексійович оглянув мисливську здобич.

— Так, у Георгія Христофоровича самі крижні. Це найбільша наша дика качка. Бачите, яке в неї забарвлення? Буре. У самиць чорнуватий верх голови. Ось сіра качка: вона менша за крижня, а оперення в неї сіро-буре. І чирків настріляли! Чирок-свистунець належить до найменших качок. У нього, гляньте, чорно-бурий верх, низ білуватий. Трохи більший од нього чирок-тріскунець.

Оперення має, як бачите, темно-буре, низ білий з бурими плямами.

Один із мисливців приніс із човна дві лиски та бекаса.

— Зверніть увагу: лиска вся чорна, тільки дзьоб та бляшка на лобі білі. Це через них лиска страждає, бо їх видно здалеку і звіру, і мисливцю. Лиска — птах перелітний, бекас — також. Цього кулика всяк знає завдяки його строкатому оперенню...

— Красиві птахи! — сумно промовила Таня Набока. — Ніяк не збагну, навіщо їх убивати?

— Полювання, дочко, — це давній вид спорту, — озвався мисливець. що птахів із човна діставав. —

Ми ж не все підряд стріляємо, а лише певний вид пернатих, яких у нас чимало розвелось. А перед тим, навесні, Олександр Андрійович знає, ми виготовляли штучні гніздів'я для качок і розставляли їх у важкодоступних місцях. І не лише про качок дбають мисливці, а й про звірів: збираємо жолуді для підгодівлі диких кабанів, віники березові в'яжемо для лосів, сіно для косуль та оленів заготовляємо. Як правило, відстріл птахів і звірів дозволяється там, де їх багато. Мисливці регулюють чисельність виду, інакше всередині його можуть виникнути хвороби, птахам і звірам загрозуватиме смерть.

— І все ж таки, — не здавалася Таня, — погано, коли людина для своєї втіхи вкорочує життя «братам молодшим».

— Я також тієї думки, — сказав лісник. — І в перспективі, гадаю, спортивне полювання зникне

зовсім, йому на зміну прийде фото-чи кінополювання.

— А як же тоді з регулюванням чисельності видів? — єхидно промовив Георгій Христофорович. — Чи знову вовків розводити будемо?

— Навіщо про вовків балакати? Хоч і вони були б не зайві, якби до кошар з вівцями не лазили. Звірів і птахів тоді, Георгію Христофоровичу, професійні мисливці відстрілюватимуть. Одне — робота, без якої суспільство не може обійтися, Інше — коли вбивають живу істоту просто так — для задоволення.

Пішли між дорослими розмови. Діти ближче до Герди підсіли. Вона втомилася, либонь, на полюванні. Важко дихала, висолопивши довгого й широкого язика, а тоді задрімала. Однак відпочивала недовго и почала никати то в тернівник, то в очерет, а то і просто по полю бігати. Мисливці зварили у відрі чай, запросили нас до багаття, ми дістали свої бутерброди й стали вечеряти.

— А бобер, друзі, знову на берег вийшов. — тихо сказав раптом лісник.

Справді, більший бобер спокійнісінько сидів біля баюри-лазу. Чекав, мабуть, на бобриху, а та забарилася. В чому справа? Невже звір не чує людської розмови? Дивина!

Мисливці й собі стали за бобром стежити. Георгій Христофорович також бінокля дістав із рюкзака.

— Вперше отак близько бобра бачу! — признався схвильовано.

Тут саме Герда прибігла, одразу збагнула, куди хазяїн дивиться.

Нашорошилась, запитливо йому в очі заглядає. І той ледь помітно кивнув. Дозволив, виходить, звіра взяти.

— Не можна! — скочив на ноги Олександр Андрійович. — Хіба не знаєте — полювання на бобрів заборонено.

— Заспокойтесь, — поклав йому руку на плече Георгій Христофорович. — Герда його не з'їсть, а все-таки цікаво, як вона поведеться з незнайомим звіром.

Собака летів кулею. Бобер і підвестить як слід не встиг, а Герда була вже коло нього. На мить зупинилася, вибираючи, мабуть, як взяти здобич. І тут сталося несподіване — бобер змахнув хвостом і вдарив ним собаку по голові. Герда заскавчала і впала на землю.

Георгій Христофорович кинувся до баюри. Як добіг, бобра вже не було. Герда лежала на боці, дивилась на хазяїна заскаленим оком.

Що їй тільки не робили мисливці. І водою одливали, і штучне дихання провадили. Невдовзі вона стала на ноги, а тоді знову лягла. Георгій Христофорович мало не заплакав. Поклав Герду на човна, рвонув шнур, мотор завівся.

— А ми як? — здивувалися мисливці.

— Сідайте, та швидше! Ви ж бачите, Герду треба негайно показати ветлікару. Так боюсь її втратити, адже бобер міг їй пам'ять відбити. Таке буває, я знаю... Плакали тоді міжнародні конкурси!..

Мисливці похапцем ускочили в човна, заревів мотор, забурилася хвиля.

— Качок своїх забули, Герогію Христофоровичу! — вигукнув лісник і побіг з ними берегом навздогін. Та господар човна тільки рукою махнув: не до того, мовляв.

...А мені смішно стало.

— Негарно, друже, з чужої біди веселитися! — промовив Геннадій Олексійович, — жаль собаку.

— А я ж не з того сміюся. Просто ви забули, коли нам розповідали про функцію бобриного хвоста, сказати, що він може бути ще й зброєю!

І тоді всі засміялися, навіть наш серйозний учитель і суворий лісник.

ТАЄМНИЦІ СТАРОГО ДУБА

Не першу сотню літ росте на пагорбі посеред заплавної луки кремезний дуб із розлогим, покрученим, мов пальці в старій роботящій людині, гіллям. Він міцно вчепився в землю товстим корінням, й жодному вітрові, здається, несила похитнути його сонцем обсмалений, дощами й морозами покарбований стовбур.

Час добряче подзьобав кору велетня, блискавкою скосило верховіття, а внизу, поблизу землі, виникло чималеньке дупло. Саме це дупло й завдавало найбільше прикрощів дубові.

Дупло, звичайно, не одразу було таким, як тепер. Спочатку це була звичайнісінька виразка на корі — вепр Ікла точив. Потекли соки з рани, накиннулися на солодке питво комахи різні, хотіли висмоктати з дерева всю живильну вологу, та воно не далось — швиденько рану зарубцювало. У дерев, як і в

людей, болячки змолоду швидше гояться.

Другу, вже невигойну, рану дуб одержав під час фашистської навали. Він урятував тоді життя молодому винищувачеві танків, прийнявши на себе ворожий постріл. Снаряд глибоко проник у тіло велетня, трохи навіть надколов стовбур, обпалив довкола себе деревину. Добре, що не вибухнув. Пізніше, через кілька років, дерево виштовхнуло з свого тіла осоружну залізяку. Але рану затягнути сил уже не вистачило. Туди одразу ж набилося багато комах-деревоточців. Самі вони не їдять деревини, а ось їхні личинки тільки нею й живляться. Ви бачили, напевне, які глибокі ходи залишають вони після себе у найміцнішому дереві. Дупло з року в рік збільшувалося. Розкошували деревоточці, а що міг дуб зробити? Стогнав, сердешний, від безсилля, опускав додолу гілля від горя невтішного. Важко оборонитися від хвороб звірові, та все ж таки знаходить він нерідко поміч (то в мурашник від надокучливих комах ляже, то рослинку лікарську знайде), а дереву тільки доля-вдача може зарадити.

Не обминула радість і нашого дуба. Летів улітку бджолиний рій, сів перепочити на гілку, а тут дупло. Далі бджоли не полетіли, оселилися в ньому. Швиденько почистили, зайвину з нього викинули. Затишно стало, сухо. А там, де сухо, немає місця деревоточцям. Деякі з них, щоправда, хотіли проникнути в дупло, так де там: хазяї і на поріг не пустили. Невдовзі бджоли обжилися, меду наносили. Довго їм дупло за вулика правило. Дуб уже й хвилюватися за свою рану перестав. Аж тут нова біда: пасли хлоп'ята корів на луках та й надибали якось на бджіл. Не знайшлося серед пастушків розумника, щоб зупинив, стримав їхнє бажання звідати дикого бджолиного меду. Хоч і хоробро захищалися крилаті трудівниці, та викурили їх з дупла хлоп'ята. Наїлися меду з вощиною. А дупло знову нічиїм стало... Однак ненадовго, бо вподобали його навесні їжаки. Невдовзі і їжаченята у гнізді з'явилися. Знову заспокоївся дуб, бо нові гості, ласі до різних хробачків, не дадуть їм дерево їсти. Та ось натрапив на їжачу сімейку голодний лис. Вже й проминув дуба, а тоді почув запах їжаків і вліз у дупло. Як не підступає до них — голки колються, а до тіла — зась! І все одно придумав хитрюган: випхав батька-їжака з дупла, хоч і лапи та морду поколов, а тоді покотив його до озера.

У воді їжачу сімейку згубив.

Після того в дуплі довго ніхто не жив, потім цілу зиму господарювала в ньому куниця. Її налякали все ті ж пастушки, і вона подалася до лісу. Однієї весни качка вивела в дуплі каченят...

А ще під відхиленою корою знайшли притулок метелики, мухи, комарі. Вони й не дишуть. Може, загинули на холоді? Ні. Як прийде весна, відтануть закоцюблики, оживуть.

Неподалік від дупла, під зашерхлим листям, зібралось кільканадцять яскраво-жовтих сонечок. Влітку вони поодиноці розкошували на луках, де на пагонах щавлю збиралися шкідливі попелиці — найулюбленіша їхня здобич, а як тільки потягло холодом, сонечка збились тут докупи й також закоцюбли. Прямо під ними, у заглибинці, теж життя тепліє: равлик, що влітку об'їдав листя на кущах, знайшов у ній схованку.

Цього літа дуб був страшенно здивований: у гущавині його гілля з'явилася не бачена досі істота — дуже схожий на білочку звірок, тільки надто маленький. Мордочка гостренька, на щоках чорні плями, вуха великі, круглі. Хвіст довгий, ще й з китичкою на кінці. Звірок довго нишпорив по дубу в пошуках малого дупельця, але не знайшов його. Тоді спустився на землю, набрав сухої трави й звив собі на дубі кубельце. Перепочив і почав полювати на слимаків, гусінь, комах різних. Виходить, ще один захисник з'явився, зрадив дуб. Пізніше всюдисуща сорока розповіла йому, що цього звірка сонєю звать. Що жила вона, соня, донедавна в саду, там у неї дупельце було в старій груші, тепер її спиляли, ось соня й помандрувала в пошуках схову. Дуб здивувався тоді незвичайній назві звірка, бо той спав дуже мало, все нишпорив у гіллі, а то й на землю спускався в пошуках їжі. А тепер, коли холоди настали, зрозумів, що соня справді любить спати. Із свого блаженного житла ще рано восени перебралася в міцне гніздо вивільги, вкрилася, немовби ковдрою, кількома дубовими листочками й міцно заснула. Нічого, до прильоту птахів проснеться.

...Тихо довкола. Іскряться легенькі сніжинки, із-за темної, набряклої хурделицями хмари вигулькнуло сонце. Воно торкнулося своїми промінчиками-гінцями верхів'яття дуба, й він радісно стрепенувся, відчувши їхнє лагідне тепло.

Сподівання

Весна завирувала бурхливою повинню, стрімка вода спінила залишки потемнілих на сонці снігових заметів, потягла у безвість засохле бадилля торішніх бур'янів, закрутила вирвою над скреслим

озерцем, забрала у незвідані мандри його дрібних мешканців, підступила загрозливо і до пагорба, на якому височіло могутнє дерево.

Минуло кілька днів, водяна крутоверть утихомирилася, на підсохлому пагорбі зібралася вціліла живність. Під дубом сполохано прями вухами білястий заєць. Весна прийшла рано, й він не встиг повністю полиняти — змінити маскувальну зимову шерсть на літню — сіреньку. І хоч він уже висохнув після холодної купелі, однак продовжував тремтіти. Й було чого: скраю пагорба калачиком скрутився лис. Той самий хитрюган, що розправився тут з родиною їжаків. Цього разу він сам потрапив у біду: бурхливі потоки всюдисущої води застали його посередині лук, де він мишей ловив. Невдаха мисливець так захопився полюванням, що не встиг і оком змигнути, як перша хвиля повені потягла його по купинах. Спочатку він борсався проти течії, а тоді, як геть виснажився підкорився стихії. Мокрого, знеможеного викинуло лиса на край пагорба, де він і лежить уже другий день, не вірячи, мабуть, що лишився живий.

Під торішнє дубове листя сховалося з півтора десятка мишей. Вони поки що не бідують: точать жолуді, не знаючи, яким боєм відгукується загибель кожного з них у серці старезного дуба. Час від часу викидає на поверхню купку землі оксамитовий кріт. Його підземні галереї заповнилися водою, і він квапиться будувати нові — на пагорбі. Галереї потрібні кротові, як відомо, не для прогулянок знічев'я. Це — своєрідні пастки для комах і їхніх личинок, що ними навіть кріт живиться. Дуб не ображається на крота, коли він близько до коріння підходить, бо знає, що той позбавить його багатьох шкідників.

З того боку, де сонце, кора на дубі нагрілася. Ожив під нею метелик-кропив'янка. Ще не вірячи, що йому вдалося щасливо перезимувати, поволі вичалапав на волю. Яскравий день, свіже повітря задурманили йому голову, й метелик на якусь мить завмер, а тоді почав пробувати крила. Розвів їх — немовби веселка зблиснула між чорним гіллям — хоч і тремтять з незвички, але летіти можна. Змахнув ними сміливіше й полетів. Легенький вітерець підхопив кропив'янку, підняв вище й поніс у напрямку лісу. Якщо поталанить йому долетіти туди без пригод, відкладе в сухій місцині яйця. А з них пізніше вилупиться гусінь, яка так любить кропивою ласувати, а згодом і лялечка утвориться. З неї аж під осінь вийде молодий метелик... Поки що ж темною цяточкою поніс вітерець одного з дубових закоцюбликів. Нехай йому щастить!

Лис прийшов нарешті до тями. Нюхнув повітря — зайцем пахне. Очам своїм не повірив, як побачив під деревом вуханя. Напружив м'язи — слухаються. Пружиною стрибнув на зайця. Та тільки лоба об дуба набив, заєць теж не дрімав — довго б вони кружеляли навколо дуба, якби не помітив заєць вирване з корінням дерево, що пропливало повз пагорб. Зібрав останні сили й стрибнув. Щоправда, вдарився об гілку, але то нічого — втік-таки від хижака. А лис тепер уже все життя боїтиметься води. Він аж заскавчав через таку невдачу. Облизався й ліг під дубом. Затихнути б мишам у цю мить. Так ні — шелесть та шелесть у листі. Лис їх швиденько переловив на превелику радість дубові. А може, не встигли вони всі жолуді поїсти!

Прокинулися від зимової сплячки кажани. Свиснули щось один одному, заворушилися. Було б їм те, що й мишам, та лисові не до них: на обрії з'явився човен, а в човні людина — лісник. Як не ховався лис від нього за товстим стовбуром дерева, бо в дупло-пастку залазити побоявся, а все ж лісник його побачив. Надів брезентові рукавиці і, як шкідливого цуцика, вкинув лиса у мішок. Якби взимку, пропав би довгохвостий лис, шкуру таки красиву мав, а так лісник випустив його у ліс. Бігай до зими спокійнісінько, а там, гляди, не потрап мисливцеві на мушку!

З'явилося чимало мошви. Дрібнюсінькі надокучливі істоти хмарою майнули у пошуках теплокровних тварин. Проникли і в дупло. Зголодніло накиннулися на кажанів. Лізли їм у вуха, очі, забивали дихання. Летючі миші остаточно прокинулися й швидко впоралися з нападаками. Та що їм ця невеличка зграйка? Під вечір вони вилетіли на полювання й ловили мошву до ночі...

Невдовзі на пагорбі з'явилася гостя. Стара болотяна черепаха припливла сюди, щоб перепочити після вдалого полювання на молодих линів, які водилися на дні затопленого озерця. Розімліло виставила з-під панцира голову, ноги і хвіст. Задрімала. Так і провела тут ніч, а вранці шубовснула у воду й подалася у пошуках болота, де їй легко буде сховатися в густих заростях.

Від лісу почулося басовите гудіння джмеля. Це струмені повітря підхопили в свої обійми й потягли до води одвічного мешканця суші. Вже й сили полишали джмеля, а довкола — безкраї водні простори. У відчаї роззирнувся довкруг і побачив пагорб, а на ньому дуба. Виборсався з обіймів легковажного вітру і майже над самою водою попрямував до рятівного острівця. А перепочивши, почав обстежувати пагорб. Що шукав? Звичайнісіньку мишину нірку. Навіщо вона йому, скажете?

Та щоб влаштувати житло. Адже як ведеться у джмелів: до весни доживають з усього рою лише молоденькі самочки, які розлітаються навсебіч, щоб створити нові сім'ї. Збільшиться крилатих мешканців і під кроною старого дуба.

Вода почала потроху відступати од пагорба. Дуб з тривогою поглядав на почорнілі, набубнявілі, в тріщинах жолуді. Що з ними буде? Чи проростуть? Хоч і здогадувався: і цієї весни не буде, мабуть, коло нього рідні — сухі жолуді миші поїли, а від замочених мало користі. І все ж таки сподівався...

Вдячність

Літо прийшло з грозами. Вранці парить, а посеред дня миготять звідусіль блискавиці, лле рясний дощ, а то й град випаде. Вода відступила од пагорба, звільнила із свого полону луки, озерце. Тепло й волога зробили своє — навкруги, куди оком кинь, безкрає море різнотрав'я.

У дуба радість: з тих жолудів, що замочило навесні, один таки проклюнувся росточком, учепився в землю й викинув два листочки. Високі трави затулили їх від сонця, вітру й зливи. Якщо не затопче ніхто — рости дубочку, розвиватися. Велетень також вкрився зеленим листям, яке сховало його покорчене тіло, виразки на корі, сухе гілля. В його кроні знайшли собі прихисток різні пташки. З найбільших — вивільга. Прилетіла вона недавно. Маючи яскраве забарвлення, намагається потрапити на батьківщину тоді, як тут усе зазеленіє. Тому й не побачиш її серед листя. Тільки чути голосне «туї-ліу, туї-ліу». Це якщо гарна погода. А як на негоду — нявкає, немовби кішка.

На гілці, що майже над землею, славки звили гніздечко. Працелюбні пташки. Ні хвилини не сидять без роботи, все нишпорять між листям у пошуках корму для своїх діток, бо ті постійно їсти просять. Дуб спостерігає за ними і час від часу скрушно зітхає. Лише йому відомо, яка трагедія розіграється невдовзі у гнізді славки. Ще тільки яєчка пташка відклала — з'явилася тут зозуля. Кібцем кинулася на славок, вони злякалися й покинули гніздо напризволяще. Зозуля тим часом відклала у гніздо своє яйце, зовні дуже схоже на яйце славки, схопила у дзьоб чуже і полетіла геть. Вернулися славки й нічого не помітили. І тепер не помічають, що одне пташеня росте найдужче, рота роззявляє найширше. Голодне! Ось і пхають йому пташки найбільше корму. Дуб не раз уже бачив, чим закінчується ця історія: виросте зозуленя й повикидає пташенят славки з гнізда, будуть жалісливі пташки одного його годувати...

На самому вершечку дуба нерідко перепочивають дві сірі ворони. Теж розбійниці неабиякі: тільки й живуть тим, що яйця випивають, пташенят крадуть, а це вже призвичаїлися рибу в озері ловити. Велика вода, відступаючи, залишила в ньому багато риби, особливо дрібної. Ось ворони й тягають верховодку з озера своїми пазурами. Рибалки знайшлися! І на цей раз одна з ворон націлилася добрячу рибину з озера висмикнути. Набрала висоту й каменем упала вниз. Хапнула рибину, а та її вниз потягла. Намочила ворона крила, не може їх відірвати від води. Несамовито крикнула, аж моторошно довкола стало, й пішла на дно. Подруга ворона політала-політала над озером, каркнула з досади й подалася до лісу. Ніколи, виходить, подумав дуб, зітхнувши, ворона не стане чайкою. Травами кінь ішов. Одбився від табуна. Пити захотів і прямував до озерця. Над ним стрижі в'ються. Чому? Бо кінь, ідучи, піднімав з трави мух та комарів. Ось і ловлять їх серпокрилі. Не відстають од них і бабки. До чого ненаситне: за літо, кажуть, лише комарів з'їдають мішок. А що вже гарні: красивішої комахи, напевно, немає — тіло витончене, крила прозорі, блискучі. А літає як?! То прямо, наче швидкісний літак, то, ніби вертоліт, зривається вбік, зринає вгору, стрімко падає вниз. Мрія багатьох конструкторів створити літальний апарат, подібний до бабки.

На лузі, у високій траві, качка вивела пташенят. Химерні жовто-сірі клубочки копошилися довкола матері, а вона ніяк не могла вирішити, якою дорогою вивести їх до води. Найближче — навпрошки. Та чи зможуть крихітки пробитися крізь різнотрав'я? А що, як протоптаною стежкою дістатися озера й там у лепесі та очереті зачекати, доки підростуть каченята? Корму в озері, вони вже перевіряли, вдосталь. І рушила галаслива сімейка до озера...

Почулися голоси, й біля дуба з'явилися діти, а з ними дорослий — сивоголовий, в окулярах. Дерево зіщулилося в передчутті якоїсь нової біди. А найдужче вболівало воно за молоденького дубочка, якого навіть ненароком так легко було затоптати. Швидше б люди йшли звідси!

Однак ні діти, ні дорослий (то був їхній вчитель) нікуди не поспішали. Учні поклали на землю свої рюкзакі, дістали з них записнички, фотоапарати, приготувалися слухати вчителя. І тут дуб почув таке, від чого йому стало приємно й затишно. Дорослий розповів дітям, що вони знаходяться в неповторному місці, де зростає найстаріший у цій місцевості дуб, де на заплавах луках іще

трапляються рідкісні іриси. Він показав дітям красиві сині півники, і вони почали замальовувати їх, фотографувати, і жоден з цих дітей не зірвав півника. Дубові це сподобалося, адже на його пам'яті той час, коли цих красивих рослин було багато, він бачив і те, як винищувались ці гарні квіти людьми. Їх зривали на букети, викопували з корінням, щоб посадити у себе вдома на клумбах,.. - Через кілька днів поблизу дуба зупинився легковий автомобіль, за кермом якого сидів сивоголовий учитель, а в салоні — учні. Вони вивантажили з багажника каміння, цемент, пісок. Вчитель дістав лопати і сокиру, підійшов до дерева. Дуб заціпенів від страху, він бачив, як колись ось такими сокирами звалювали сусідні дерева. Як він помилився в цих людях, подумав про них хороше!.. А вчитель уважно оглянув дупло, обережно почистив його від зотлілої деревини, лопатою вигріб сміття із середини й махнув рукою хлопцям — починайте! Учні приготували у коритці розчин цементу з піском, обмазали, поштукатурили всередині дупло, а тоді почали занурювати в розчин каміння й закладати ним дупло. Коли заклали — замазали отвір густішим розчином, почекали, поки він затвердіє, видряпали на ньому цвяхом: «Рости, дубе, ще тисячу літ!» Учитель прискіпливо оглянув учнівську роботу й задоволено всміхнувся. І (о диво!) дуб упізнав у ньому того юного воїна, якого він колись порятував від смерті.

А ще, і це найдужче зачепило за серцевину велетня, діти (помітили таки!) обгородили трикутником із дощок дубочок. Рости тепер йому й міцніти!

Пішли. Дуб іще довго вдячно махав їм услід зеленим гіллям.

Безсмертя

Дуб не одразу відчув, що прийшла осінь. Його тужаве листя довго не піддавалося прохолодним ночам і продовжувало зеленіти на жовтому тлі далекого лісу. Вдень припікало сонце. Настало так зване бабине літо. Цього року було воно пізнім. А на нього чекали. Не лише старі дерева, звірі та птахи, щоб востаннє погрітися в лагідних променях, але й молоді павучки, які нещодавно вивелися й неспокійно сновигали по тонких гілочках дерева. Тільки-но встоялася тепла днина, вони відразу ж стали випускати павутину. Довгу-предовгу. Подув легенький вітерець і відірвав її від гілочки, а разом з нею й павучка, і поніс їх у незвідані краї. А що для павучка, цієї крихітки, незвідані краї? Відлетів з десятків метрів — і вже чужина, інша б тваринка заметушилася од неспокою, почала б оглядатися, як його додому вернутися, який шлях найкоротший вибрати. Тільки не павучок! Чим далі він відлетить од дуба — тим щасливіший, бо там, на дубі й довкола нього, їх, павучків, надто багато зібралося, ось і розлетілися вони навсібіч, щоб освоювати нові угіддя.

І хоч дубову крону ще не зачепили листопади, однак пташок у його гіллі поменшало. Подалися у теплі краї вивільги, ошукані зозулею славки (таки вигодували чуже пташеня), горлиці, які заколисували дуба і весь довколишній світ своїм лагідним туркотанням. Ще раніше, відколи над луками щоранку почали клубочитися вересневі тумани, велетень став свідком дивовижного явища: неподалік, поблизу озерця, перед вильотом у далеку дорогу зібралося кільканадцять лелек. Красиві чорно-білі птахи граційно витанцювували, немовби на оглядинах, хизувалися сильними крильми, міцними ногами, вмінням голосно клекотати — на цьому зібранні, знав дуб, обирався вожак. Тільки найсильніший, наймудріший, найдосвідченіший лелека може повести зграю туди, де немає зими, де завжди тепло і вдосталь їжі. Шлях буде довгий і нелегкий, тому лелеки не відразу кинулися у вирій, а ще довго тренувалися літати клином.

Тільки тепер, коли на луках стали з'являтися мисливці, стара качка полетіла разом з выводком, уже дорослими птахами, в плавні, що над річкою. Там, у густих заростях, їм буде безпечніше. Над ними вже не раз пролітали зграйки качок, кликали їх із собою, молодь тривожно дивилася їм услід, однак стара качка тихим кряканням заспокоювала їх — уже не першу зиму вона перебувала на річці поблизу міста, де вода не замерзала і було вдосталь корму. І люди, знала вона, там не чіпають, навпаки, у люті морози підгодовують їх смачною поживною їжею. Так навіщо ж летіти так далеко, ризикуючи в дорозі потрапити в гострі пазури хижим птахам чи на очі мисливцеві?!

До дуба прилетіла галаслива зграя синичок. Давно їх тут не було. Сиділи в лісі, збираючи комах та гусінь на деревах, а про нього, велетня, забули. Образився на них дуб, адже кращого захисту від комах-шкідників, як синички, не знайти. Пташки зразу ж відчували невдоволення велетня. Вони виправдовувалися, буцімто сам він у всьому винен, оскільки немає на ньому дупелець, де б змогли вони виводити пташенят. Е, ні замахав гілками дуб, не треба йому дупелець... Синички поникали серед листя, знайшли кілька бідолах комашок, а тоді гайнули на луки насінням трав ласувати.

Непосидюхи! Це їхня пора, знав дуб, нехай порозкошують, бо невдовзі зима, й тоді важко, ой як важко буде синицям — ні корму не стане, ні затишку. У люту зиму з десятка синиць виживає, буває, однеєнка. А дубові не так вони вже й потрібні будуть: цього літа завівся неподалік від нього мурашник. Все ті ж діти, що з учителем, якого він колись порятував од напасті приходили. Які дупло поремонтували. Принесли вони у відрі частину мурашника з комахами, зробили на пагорбі неглибоку ямку, розпушили на дні ґрунт і висипали туди принесене. Ще й обгородили. Придумали отаке, дивувався велетень, хіба не відомо, як мурашники розводяться. Влітку, коли спекотно і безвітряно, вилітають з нього крилаті мурахи, знаходять собі нове місце й оселяються. Минає чимало часу, поки новий мурашник над землею спинається. А щоб відром мурашник переносити — нічого з того, напевно, не вийде! Аж ні — якийсь час мурашок не видно було, а тоді швиденько звели будівлю з дрібного пагіння і трав та й почали нищпорити скрізь у пошуках їжі. Добралися й до дуба. Тож є в нього тепер захисники від ненажерливої гусені! Тепер, як прохолодно стало, мурахи припинили марні мандрівки по дереву, стали утепляти на зиму своє житло, закривати входи-виходи... На луках шампінйони з'явилися — білоголові гриби-печериці. І знову тут стало людно. Толочать грибники трави, мимохить збирають для букетів голубі іриси, які вдруге зацвіли, висмикують з кореневищем зубрівку (придумав же хтось, що вона від молі захищає!). Швидше б осінні дощі пішли, мріє велетень, тоді безлюдно стане на луках, тоді спокійно відцвітуть осінні квіти, дозріють печериці і порхавки і, як вигулькне сонце та підсушить усе довкола, посіють міріади дрібносінських, невидимих спор, з яких колись виростуть гриби.

Вночі до дуба навідався небажаний гість — вепр. Наївся жолудів, полежав до світанку, а тоді подався до лісу. У дуба знову тривога: як приведе сюди вепр увесь свій виводок — геть повизбирають Жолуді. Не раз таке бувало.

І чого так довго не падає листя? Накрило б жолуді, не так би їх було видно ласунам. Інші дерева вже голі. Дуб напружився, трусонув гіллям, та листя не падало. Чи ж забув, що його листя нічого рівняти з листям інших дерев, адже те, що воно так довго не падає, ознака приналежності його давніх предків до вічнозелених рослин. А тут миші з'явилися. Зраділи свіженьким жолудям. їдять, аж за вухами лящить, у нірки про запас тягають. Немає на вас, ненажер, обурюється дуб, хитрючого лиса. А той, наляканий весняними пригодами, не з'являвся. Миші й уночі не припиняють роботи. Збіглися до дуба мало не з усієї луки. велетень і не помітив, як тихо сіла на нижню гілку давня його приятелька сова. Вона знала, либонь, де шукати здобич. Каменем упала вниз, аж біля землі розкрила широченні крила і знову знялася вгору. А в пазурах — миша. Кілька ночей сова прилітала до дуба, аж поки не змикитили миші, що на них тут смерть чигає, й не дременули подалі від біди. А сова також вирішила зробити перерву, щоб пізніше ще раз навідати дуба — про всяк випадок!

Несподівано вдарив морозець. Вкрив луки інеєм, краї озерця взялися кригою, прихопивши в свої холодні обійми кількох равликів. Їхні родичі давно вже булькнули на дно, щоб виринути по теплу, а ці сміливці ніяк не хотіли впадати у зимову сплячку. Що тепер з ними буде? Нічого. Вже навесні відтануть і продовжуватимуть своє тихе, непомітне життя. Якщо, звичайно, під час відлиги не видзьобають їх з криги сірі ворони. І таке буває. Чи не тому краще перебувати зиму на дні водойми, якомога далі від ворогів?

Якби дуб міг поглянути на себе збоку, то помітив би, що і його листя тепер пожовкло, взялося памороззю. А як пригріло сонце, повіяв вітерець, окремі листочки почали опадати. Дзинь-дзинь-дзелень! Немовби золотими дзвониками вигравали, вдаряючись об зааніміле гілля, вкриваючи узвишся багряною ковдрою.

До дуба знову прийшли школярі-юннати. З двома невеликими кошиками. І почали збирати жолуді. Брала лише найкращі — великі, міцні. Й тихо розповідали одне одному, як виростять з них на пришкільній ділянці молоді дубочки, а тоді посадять гай на честь свого сивоголового вчителя, який, виявляється, нещодавно помер. Так ось чому такі сумні діти, й собі зажурився дуб. А юннати мріяли, як з жолудів піднімуться отакенні, як цей велетень, дерева. І що кращого пам'ятника своєму навчителю їм не придумати, а той гай буде ще й безсмертям вікодавнього дуба.

Як тут з ними не погодитись...